

Културно
наслеђе
Србије

Српско позориште
у Великом рату

Le Théâtre serbe
dans la Grande Guerre

СРПСКО ПОЗОРИШТЕ
У БЕОГРАДУ

LE THÉÂTRE SERBE
DANS LA GRANDE GUERRE

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ
MUSÉE DE L'ART THÉÂTRAL DE SERBIE

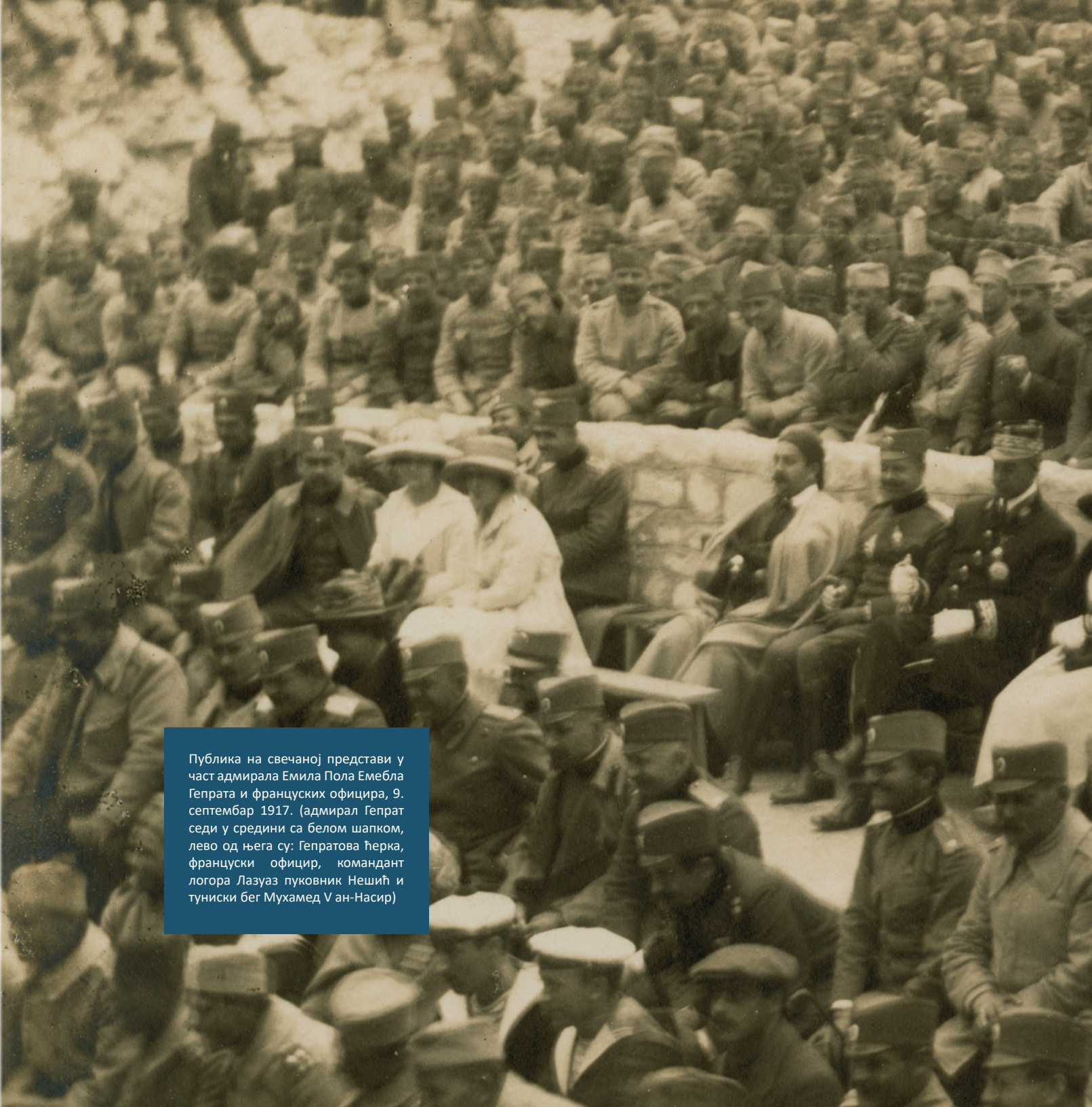
СРПСКО ПОЗОРИШТЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ

LE THÉÂTRE SERBE DANS LA GRANDE GUERRE

АУТОРИ / AUTEURS
МИРЈАНА ОДАВИЋ / MIRJANA ODAVIĆ
ЈЕЛИЦА СТЕВАНОВИЋ / JELICA STEVANOVIĆ

КУЛТУРНИ ЦЕНТАР СРБИЈЕ, ПАРИЗ
CENTRE CULTUREL DE SERBIE, PARIS

17–26. новембар 2022 / Du 17 au 26 novembre 2022

Публика на свечаној представи у част адмирала Емила Пола Емебла Гепрата и француских официра, 9. септембар 1917. (адмирал Гепрат седи у средини са белом шапком, лево од њега су: Гепратова ћерка, француски официр, командант логора Лазуаз пуковник Нешић и туниски бег Мухамед V ан-Насир)

Les spectateurs au spectacle solennel en l'honneur de l'Amiral Émile Paul Aimable Guépratte et des officiers français, le 9 septembre 1917 (l'Amiral Guépratte est assis au milieu, coiffé du bonnet militaire blanc; à sa gauche se trouvent la fille de Guépratte, un officier français, colonel Nešić, commandant du camp de Lazouaze, et Mohamed V el-Naceur, bey de Tunis)

СРПСКО ПОЗОРИШТЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Театарска активност међу ратницима није ретка појава: хронике су забележиле да је Александар Велики водио глумце у Екбатану; да је Наполеон у походу на Египат повео с војском „балетски корпус“, а када је кренуо на Русију, чувена глумица Лујза Физил је пошла с њима; Сара Бернар, иако већ остарела, рецитовала је поеме о храбрости и победи у рововима на Верденском фронту.

Први светски рат је за Србију, већ исцрпљену претходним балканским ратовима, био предуг и претежак. На територији Србије, па ни у Новом Саду који је до рата припадао Аустроугарској монархији, позоришта нису радила.

У међувремену, позоришни живот се преноси ван граница земље, на Крф и Корзику, на Солунски фронт, у Бугарску, Мађарску и Аустрију, у Француску и Тунис. Глумци постају војници, заробљеници, рањеници, избеглице, и позориште оживљује тамо где застану. У помоћ им прискачу официри, интелектуалци и даровити аматери свих струка. Српска позоришта која ничу на фронту, у заробљеничким логорима, у болницама и реконвалесцентским центрима имала су велики утицај на одржавање и подизање војничког морала и буђење националног духа; нека су деловала током целог рата.

Приликом повлачења преко Албаније и Црне Горе, у тромесечној агонији 1915, по невремену и великој хладноћи, по беспућима, без хране и одеће, изгубљено је више од 300.000 српских војника и цивила. На острво Крф је пребачено око 135.000, од којих 6.000 болесника и рањеника. Недалеко од Крфа, на „острву смрти“ Видо, умрло је 5.400 душа. Око 12.000 избеглица, међу којима је било највише оболелих и рањених војника, пребачено је у Африку; само у Бизерти је умрло преко хиљаду људи. Највећи део цивила, првенствено ученика и студената, учитеља и професора, пребачен је у Француску, Швајцарску, Велику Британију и Русију...

Војничка позоришта су прављена на брзину, на самим борбеним линијама, на положају, маскирана... Деловала су у затишјима између борби, између наредби за покрет. Рањени и болесни српски војници и цивили опорављали су се у многољудним реконвалесцентским центрима. Међу њима је било

LE THÉÂTRE SERBE DANS LA GRANDE GUERRE

L'activité théâtrale des soldats-guerriers n'est pas un phénomène rare : les chroniques ont noté qu'Alexandre le Grand a mené des acteurs à Ecbatane, que Napoléon, lors de sa campagne en Égypte, a conduit le « corpus de ballet » avec l'armée, tandis que, Louise Fusil, actrice fameuse, a rejoint son armée lors de sa campagne en Russie ; que Sarah Bernhardt, déjà dans un âge avancé, récitait des poèmes sur le courage et la victoire dans les tranchées du front de Verdun.

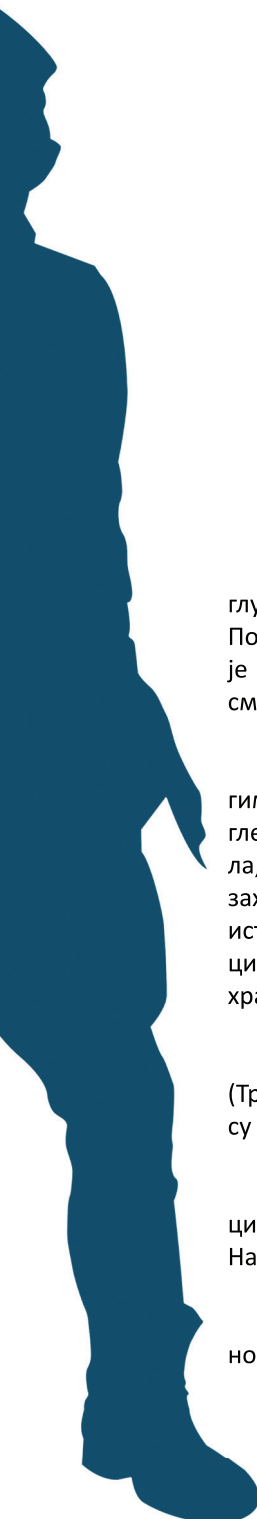
Pour la Serbie, déjà épuisée par des guerres des Balkans qui venaient de terminer, la Première Guerre mondiale était longue et dure. Les théâtres ne fonctionnaient pas sur le territoire serbe, ni à Novi Sad (qui avait appartenu, avant la guerre, à la monarchie austro-hongroise).

Dans l'entretemps, la vie théâtrale se propageait hors des frontières du pays, à Corfou et en Corse, au Front de Salonique, en Bulgarie, en Hongrie et en Autriche, en France et en Tunisie. Ce ne sont que des soldats, des prisonniers, des blessés, des réfugiés qui deviennent acteurs, de sorte que le théâtre naît là où ils s'arrêtent. Des officiers, des intellectuels et des amateurs doués – toutes professions confondues – viennent à leur aide. Des théâtres serbes – poussant au front, dans des camps de prisonniers, des hôpitaux et des centres de convalescents – exerçaient une influence capitale sur le maintien et la hausse du moral des soldats et l'éveil de l'esprit national ; quelques-uns fonctionnaient jusqu'à la fin de la Grande Guerre.

Lors de la retraite de l'armée serbe à travers l'Albanie et le Monténégro, dans l'agonie trimestrielle de 1915, dans les conditions difficiles causée par des intempéries et le gel, dans les endroits déserts, sans vêtements ni chaussures appropriés, plus de 300 000 soldats et civiles serbes ont disparu. Plus de 135 000 ont été transportés à l'île de Corfou, dont 6 000 malades et blessés. Pas loin de Corfou, sur l'île de Vido – l'« île de la mort » – 5 400 ont péri. Environ 12 000 réfugiés, dont la plupart étaient des soldats blessés ou malades, ont été transportés en Afrique ; à Bizerte seulement, plus de 1000 hommes se sont éteints. La plupart de civils, parmi lesquels étaient aussi des lycéens et des étudiants, instituteurs et professeurs, ont été transférés en France, Suisse, Grande Bretagne et en Russie...

Les théâtres militaires étaient construits à la hâte, même aux lignes de bataille, au poste, masqués... Ils opéraient dans les repos entre les batailles ou entre les ordres d'avancer. Les soldats et civiles serbes blessés et

глумаца, па и глумица који би чим су им то здравствена стања дозвољавала – оснивали позоришта. Позоришта у заробљеничким логорима била су најбројнија, само у Аустроугарској монархији било их је шездесет осам. Заробљеници измучени глађу и хладноћом, изнурени присилним радом, на ивици смрти, правили су позоришта!

Представе су игране на отвореном, у постојећим амфитеатрима или у баракама, гаражама и другим погодним грађевинама; гледалишта су могла да приме од неколико стотина до неколико хиљада гледалаца. Сценографије су импровизоване од сандука за муницију и неупотребљивих авионских крила, или тешко набављеног материјала из најближих градова. Проблем набавке костима је савладаван захваљујући поклонима љубитеља позоришта, али највише често задивљујућој инвенцији појединаца: историјски костими су прављени од џакова за храну и шаторског платна који су фарбани и сликани националним шарам, оклопи, калпаци и коленице од лимених кутија од гаса, зејтина и конзервисане хране, а мачеви су дељани од летава.

Репертоар је био претежно родољубиво-национални, радо су гледане и комедије домаћих аутора (Трифковића, Стерије, Нушића), а играна су и дела страних аутора, па чак и Молијерова. Неки текстови су били пренети из земље у изгнанство, али најчешће су их глумци записивали по сећању.

У свим позориштима и њиховим програмима необично важну улогу су одиграли војни оркестри, цивилни музичари и цигански оркестри, предвођени професионалним музичарима попут диригента Народног позоришта Станислава Биничког.

Поред организованих позоришних трупа, на ратишту и у избеглиштву, српски глумци су и појединачно приређивали програме.

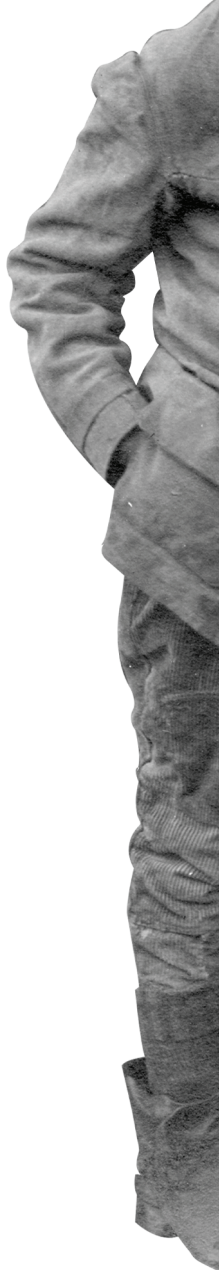
malades se rétablissaient dans des centres de convalescence surchargés. Là-bas, ils rencontraient des acteurs, même des actrices, qui – dès que la condition de leur santé le leur permettait – fondaient des théâtres. C'est, en effet, dans les camps de prisonniers que les théâtres étaient les plus nombreux : en monarchie austro-hongroise seulement, ils étaient soixante-huit. Tourmentés par la famine et le froid, épuisés par le travail forcé, à la limite de la mort, des prisonniers faisaient du théâtre !

Les spectacles étaient joués en plein air, dans les amphithéâtres déjà existants ou dans les barraques, garages ou autres bâtisses convenables ; les gradins pouvaient accueillir de quelques centaines à quelques milliers de spectateurs. La scénographie était improvisée à partir des boîtes à munitions ou des ailes d'avion inutilisables, ou des autres matériaux, difficiles à procurer même des villes les plus proches. Le problème de l'acquisition des costumes était surmonté grâce aux cadeaux des amateurs de théâtre, mais surtout grâce à la créativité admirable des individus. C'était notamment à partir des sacs à nourriture et de la toile de tente qu'étaient fabriqués les costumes historiques ; ils étaient ensuite peints et puis colorés en décorations nationales. De même, les casques et des genouillères étaient créés à partir des boîtes à gaz en tôle, des boîtes à huile ou des conserves, tandis que des épées étaient faites des lattes.

Le répertoire était composé surtout des pièces au sujets patriotiques et nationaux ; les comédies des auteurs serbes (Trifković, Sterija, Nušić) étaient aussi bien reçues. Les ouvrages des auteurs étrangers étaient également joués, y inclus Molière. Certains textes étaient apportés de Serbie en exil, mais la plupart étaient notés par les acteurs eux-mêmes, par mémoire.

Dans tous les théâtres et leurs programmes, un rôle considérable appartenait aux orchestres militaires, aux musiciens civils et aux orchestres de Tziganes, guidés par des musiciens professionnels, comme Stanislav Binički, chef d'orchestre du Théâtre national.

Hormis les troupes de théâtre organisées, au front et en exil, les acteurs serbes préparaient des programmes également de manière individuelle.

СРПСКО ВОЈНИЧКО ПОГОРСКО ПОЗОРИШТЕ У ЛАЗУАЗУ КОД БИЗЕРТЕ (ТУНИС, АФРИКА)

Велики војни логор Лазуаз намењен српским резервним трупима (у којем су раније боравиле француске трупе Зуава) налазио се 4 км од Бизерте, ратног пристаништа на Средоземном мору, у подножју брдашца Надор. Ту је било двадесет барака намењених реконвалесцентима, а недалеко се налазио логор подофицирске школе из Скопља. Од свих српских реконвалесцентских логора овај је имао највеће проблеме: далеко од отаџбине, у сасвим непознатом свету, надамак пустиње, изнемогли, болесни, под утицајем климе на коју су се тешко привикавали, војници су често западали у тешка депресивна стања. У логору је постојала само кантина у којој је могло да се купи пиће. Све ове околности погодовале су тешком криминалу, коцки, пијанствима, самоубиствима и све чешћим убиствима. На Команди је било да одлучи како да се из те ситуације изађе. Спасоносно решење било је у томе да се организују неке забавне вечери и, наравно, позориште, о којем је своја сећања забележио глумац Душан Цветковић Дуца („Српско војничко позориште у Бизерти – Африка“, меморијална збирка МПУС).

У логору су, између осталих, били познати глумци Димитрије Гинић и Душан Животић, као и путујући глумац, иначе собо-сликар Мирослав Крстић Штиха. Ускоро им се придружују глумци који на вест о оснивању позоришта прелазе из логора у околним местима (Сиди Абдалах, Оран, тврђава Мерз ел Кебир...): Душан Раденковић, Андра Ђурчић, Душан Бурза, затим Александар Златковић и Душан Цветковић који ће се поред Штихе нарочито истаћи тумачењем женских ликова, Коста Јованесковић (који се бавио и фотографијом, па је многе од ових тренутака и овековечио) и др. Остатак ансамбла су чинили аматери различитих професија (адвокат, судија, хирург, публициста, апотекар, главни уредник „Политике“, трговац, обућар, ђаци подофицирске школе...). У логор су стигли и сликари Јосиф Цар, Добросав Војиновић Пеликан и Илија Коларевић. Душан Бурза (после рата суфлер у Опери) задржан је у Лазуазу на транспорту из туниске болнице, те је и он постао члан овог позоришта. Пријавила се и неколицина

LE THÉÂTRE MILITAIRE SERBE DU CAMP DE LAZOUAZE, PRÈS DE BIZERTE (TUNISIE, AFRIQUE)

Le grand camp militaire de Lazouaze, destiné aux troupes de réserve serbes (et qui avait été habité par des troupes de zouaves français), était situé à 4 kilomètres de Bizerte, port de guerre sur la Méditerranée, au pied du mont Nador. Une vingtaine de baraques destinées aux convalescents y étaient situées, tandis que le camp de l'école des sous-officiers de Skopje se trouvait aux environs. De tous les camps serbes de convalescents, celui-ci avait des inconvénients les plus grands : loin de leur patrie, dans un monde complètement inconnu, à proximité du désert, exténués, malades, sous l'influence du climat auquel ils ne s'habituèrent que difficilement, les soldats étaient souvent accablés de graves états dépressifs. Le camp avait une cantine où l'on pouvait se procurer des boissons. Toutes ces circonstances stimulaient la hausse de la criminalité, du jeu, de l'alcoolisme ; les suicides et les meurtres devenaient de plus en plus fréquents. Il appartenait au Commandement de l'armée de décider comment résoudre une telle situation. La solution salvatrice était de faire organiser des soirées divertissantes, y compris, bien entendu, le théâtre. L'acteur Dušan Cvetković Duca a noté ses souvenirs de ce théâtre (« Théâtre militaire serbe à Bizerte, Afrique », collection mémorielle du Musée de l'art théâtral de Serbie).

Ce camp abritait, parmi d'autres soldats, quelques acteurs connus : Dimitrije Ginić et Dušan Životić, ainsi que Miroslav Krstić Štiha, acteur ambulant et peintre mural de par son métier. Ils étaient vite rejoints par des acteurs qui, ayant reçu la nouvelle sur l'ouverture du théâtre, se sont déplacés des camps situés aux environs (de Sidi Abdallah, d'Oran, de la forteresse de Mers-el-Kébir...) : par Dušan Radenković, Andra Ćurčić, Dušan Burza, puis par Aleksandar Zlatković et Dušan Cvetković, qui, comme Štiha, se distinguerait par son interprétation des rôles féminins, puis par Kosta Jovanesković – qui faisait également de la photographie, de sorte qu'il a pu éterniser de nombreux événements – et d'autres acteurs. Le reste de l'ensemble était formé des amateurs de professions différentes (avocat, juge, chirurgien, publiciste, pharmacien, éditeur en chef de « Politika », marchand, cordonnier, élèves de l'école de sous-officiers...). Les peintres Josif Car, Dobrosav

Завеса позоришта у Лазуазу коју је осликао Јосиф Цар, „Збег српске војске у планинама Албаније“; у тимпанону изнад позорнице двоглави бели орао у алабастеру, рад Мирослава Крстића Штиха

Rideau du théâtre à Lazouaze, peint par Josif Car, « Campement de l'armée serbe dans les montagnes de l'Albanie » ; dans le tympan au-dessus l'estrade, l'aigle blanc bicéphale en albâtre, fait par Miroslav Krstić Štiha

Жорж Данден Молијера, Мирослав Крстић Штиха као Госпођа од Сотенила

Georges Dandin de Molière, Miroslav Krstić Štiha comme Madame de Sotenville

Девојачка клетва Љубинка Петровића, сцена из представе

La Malédiction de jeune fille de Ljubinko Petrović, scène du spectacle

Кабаре, Радоје Романовић и Коста Јованесковић

Cabaret, Radoje Romanović et Kosta Jovaneskić

Зулејка М. Новића, Никола Спасић као Зулејка

Zulejka de M. Nović, Nikola Spasić comme Zulejka

Бој на Косову Д. Гинића, сцена из представе

La Bataille de Kossovo de D. Ginić, scène du spectacle

мајстора-занатлија који су желели да помогну око изградње позорнице, која је „скројена“ по нацртима Гинића, а сликар Драгослав Васиљевић Фига осликао је драперије на предњим порталима; Михајло Мика Петровић је осликао завесу; Добросав Ђорђевић – шуму, а Штиха сеоске и градске собе и салон. У гледалиште, које се налазило у слободном простору, могло је да се смести око 250-300 гледалаца. Око репертоара је највише био ангажован Гинић, који је у недостатку оригиналних драма по сећању написао двадесетак комада.

Прва представа је изведена 2. априла 1917: *Полазак војске на границу*, у преради и режији Гинића. Већ следећег дана игран је Драгашевићев *Хајдук Вељко*, такође у Гинићевој режији. Пре почетка представе кроз Бизерту је прошла поворка учесника јашући на коњима; испред су била два трубача, а пратио их је оркестар којим је управљао Драгутин Покорни. Свирали су тада веома популарни „Марш на Дрину“ Станислава Биничког. Почасни гости су били наш командант Карло Михел и адмирал Гепрат (Емил Пол Емебл Гепрат / Émile Paul Aimable Guépratte, 30. VIII 1856 – 21. IX 1939). У њихову част одсвиране су наша химна и „Марсељеза“. Потом је одигран „шарени програм“: *Моравка* Сретенковића, *Женске сузе* Димића и *У смрт* Б. Цветковића. Хор којим је дириговао млађи брат Д. Покорног, отпевао је „Косово“ Даворина Јенка. У самом комаду Хајдук Вељка је тумачио Душан Раденковић, у изванредно сачињеном костиму (црвено-плавом, украшеном срмом), „ефектно је деловао и нико није могао да препозна офарбану ћебад“. Представа је имала тако велики успех да су чак и неки француски листови писали о њој.

Публика је сваким даном у све већем броју пристизала у позориште, али је простор био сувише мали да прими све заинтересоване. Стога је, опет према одлуци Команде, почела изградња позоришта амфитеатралног облика са лепезасто распоређеним седиштима, за око 2.500 гледалаца и исто толико места за стајање, са наткривеном позорницом и две простране гардеробе. Градња је отпочела по свим обичајним прописима: постављен је камен темељац у који је узидана повеља. У полукружном тимпанону, изнад позорнице, Штиха је израдио, у алабастеру, двоглавог белог орла, чији је распон крила износио 4 м; Јосиф Цар је исликао завесу (8 x 6 м), на којој је представљен збег српске војске у планинама Албаније, а у перспективи су се назирала српска села у пламену. Насликан је био и Везиров мост. У првом плану, десном углу седи замишљен на камену Краљ Петар I, а изнад њега је анђеоло са раширеним крилима.

У току градње позоришта трупа је интензивно давала представе у оближњим логорима: Сиди Абдалаху, Сиди Фаталаху, Сиону и азилу Бенегро. Захваљујући непосредној близини каменолома, позориште је изграђено веома брзо и отпочеле су припреме за премијеру Суботићевог *Боја на Косову*, које су трајале само месец дана. И овога пута Гинић је био редитељ, а фотографије сведоче и о невероватно ефектно сачињеним костимима које је такође он креирао. Комад је захтевао велики број лепих и раскошних костима српског средњовековног племства и осталих дворјана. У ту сврху су успешно офарбани „унтерцигери“ и поткошуље које су окретане тако да прорез буде на леђима, а напред су пришивани

Vojinović Pelikan et Ilija Kolarević ont eux aussi rejoint le camp. Dušan Burza (qui devait devenir souffleur à l'Opéra après la guerre) était retenu à Lazouaze durant le transport de l'hôpital tunisien, de sorte qu'il est lui aussi devenu membre du théâtre. Certains artisans, qui voulaient aider avec la construction du plateau, effectué selon les esquisses de Ginić, l'ont rejoint aussi, tandis que le peintre Dragoslav Vasiljević-Figa a peint des draperies sur le portail ; Mihailo-Mika Petrović a peint le rideau ; Dobrosav Đorđević, la forêt, et Štiha les chambres des maisons de ville et de campagne et le salon. Le gradin, situé dans l'espace libre, pouvait accueillir entre 250 et 300 spectateurs. C'est Ginić qui s'est engagé le plus au sujet du répertoire, ayant transcrit, par mémoire – faute des textes originaux – une vingtaine de pièces de théâtre.

C'est le 2 avril 1917 qu'a été joué le premier spectacle, *Le départ de l'armée à la frontière*, adapté et mis en scène par Ginić. Le jour suivant déjà, on a joué *Haïdouk Veljko* de Dragašević, aussi mis en scène par Ginić. Avant le début de la pièce, un défilé de ses participants a traversé Bizerte en chevauchant ; il était précédé de deux trompettistes et suivi de l'orchestre dirigé par Dragutin Pokorni. Ils jouaient la « Marche à la Drina » de Stanislav Binički, pièce musicale très populaire à l'époque. Ce sont le commandant serbe Karlo Mihel et l'amiral Guépratte (Émile Paul Aimable Guépratte, né le 30 août 1856 et décédé le 21 novembre 1939) qui étaient les invités d'honneur ; c'est en leur honneur que les hymnes nationaux serbe et la « Marseillaise » ont été joués. Ensuite, on a joué les variétés : *La Moravka* de Sretenović, *Les larmes féminines* de Dimić et *À la mort* de B. Cvetković. Le chœur, dirigé par le frère cadet de D. Pokorni, a chanté « Kosovo » de Davorin Jenko. Dans la pièce représentée, c'est Dušan Radenković qui a joué le rôle de *Haïdouk Veljko*, dans le costume préparé majestueusement (de couleurs rouge et bleue, au tissu scintillant), qui « paraissait très effectif et personne ne pouvait y reconnaître des couvertures de lit peintes ». Le spectacle a connu un tel succès que même quelques journaux français en ont écrit.

De jour en jour, le public affluait au théâtre dans un nombre croissant ; l'espace s'est avéré être trop petit pour accueillir tous les intéressés. C'est pourquoi – encore une fois, selon la décision du Commandement – la construction du théâtre de forme amphithéâtrale a été initiée, aux sièges disposés en éventail, pouvant accueillir environ 2500 spectateurs et autant de personnes debout, à la scène couverte et à deux vastes garde-robes. Le début de la construction a été célébré selon les coutumes : la pierre fondatrice a été posée, ensemble avec une charte de fondation. Dans le tympan semi-circulaire en haut de l'estrade, un aigle blanc bicéphale a été construit en albâtre par Štiha, à l'envergure de 4 mètres ; Josif Car a peint le rideau (8 x 6 mètres) représentant le campement de l'armée serbe dans les montagnes de l'Albanie ; en perspective, on entrevoyait les villages serbes en flammes. Le pont du Vizir était peint aussi. Au coin à droite du premier plan était représenté le roi Pierre Ier, assis sur une pierre et contemplatif, surmonté d'un ange aux ailes déployés.

Durant la construction du théâtre, la troupe montait, de manière intensive, des spectacles dans les camps environnants : à Sidi-Abdallah, à Sidi-Fathallah, à Sion et dans l'asyle de Bénégro. Grâce à la proximité d'une carrière, le théâtre a été construit rapidement et des préparations pour la première de la *Bataille de Kossovo* de Subotić ont commencé ; elles ne devaient durer qu'un mois. Cette fois-ci aussi, c'est Ginić qui était metteur

дупли крстови. Плаштеви и саре су прављени од шаторских крила и опшивани крзном кунића. За цара Лазара је имитиран и хермелин. За шеснаест костима су прављени оклопи и кациге од конзерви које су мајстори узимали из кантине и „искуцавали чуда“ – на неким оклопима је чак имитирана рибља крљушт. Турске костиме није било тешко направити, јер се у Африци могло лако доћи до свиле и срме. Костиме је шио чика Жика, абаџија из Аранђеловца. Публика је била одушевљена. У гледалишту је међу гостима био и адмирал Гепрат, који се после представе попео на сцену и свакоме понаособ честитао.

Белешке Душана Цветковића доносе и исцрпне податке о углавном националном и популарном репертоару који је бројао 41 комад 23 домаћа аутора и 30 наслова 16 страних аутора, међу којима је највише француских (Ж. Б. П. Молијер, Ежен Лабиш, Октав Мирбо, Викторијен Сарду, Александар Бисон, Алфред Капис...). Покушај да се на сцену постави и неко дело из салонског репертоара (Сардуова *Отаџбина*, са темом из времена Француске револуције) није наишао на одобравање публике, док је веома леп успех имао комад *Српска душа* француског аутора Ж. Грамона, о догађајима са Солунског фронта.

Представе су игране до 23. октобра 1918; у скоро 200 представа наступило је око 90 професионалних глумаца и аматера, пред око 800.000 гледалаца међу којима су били пре свега српски војници и официри, затим гости из Бизерте, представници француске војске међу којима је био почасни и увек радо виђени гост адмирал Гепрат, те представник француске владе у Тунису Режан Алапети, Тунишани, болничарке Енглескиње и Францускиње... Војници су имали бесплатан улаз, а официри су плаћали 1 франак; од прихода су куповани шминка, гардероба и друга опрема за позориште.

Поред наменски сазиданог амфитеатра, позориште у Лазуазу се од осталих српских ратних позоришта истиче по још два куриозитета. Представе је редовно пратио лист „Напред“ који је излазио у Африци (уредник проф. др Веселин Чајкановић), и то на ћирилици, захваљујући француском официру Алберу Оферу који је ову штампарију набавио 1916. и прикључио је француској штампарији „Сен Пол“. Током рада позориште је стекло и знатни фондус костима, чији детаљан попис се чува у МПУС. Међу дародавцима су, поред самих глумаца, биле сестре енглеског вицеkonzула, многа цивилна и војна лица, као и Срби добровољци из Америке, који су пред одлазак на фронт оставили своја цивилна одећа. По одлуци министра војног, 1919. овај фонд је предат Народном позоришту у Београду и Војном музеју. Спроводник гардеробе је био Александар Златковић, а инспектор свих војничких позоришта Брана Цветковић.

Пренесимо и део сећања на ово позориште које је поводом једног гостовања београдског Народног позоришта у Загребу 1924, пет година касније забележио хрватски књижевник Анте Ковач, и сам својевремено у својству потпоручника годину дана стациониран у Лазуазу („Време“, 7. новембар 1929). Посетио је тада у гардероби већ остарелог Чика Гину (Д. Гинића), а са Александром Златковићем у дужем сусрету обновио сећања на заробљеничке позоришне дане. „Боже, какве необичне и интересантне представе! Адмирал Гепрат и други француски гости не могу да се снађу од удивљења. Па те

en scène ; les photos témoignent des costumes effectivement fabriqués, qui étaient, en effet, sa création aussi. La pièce exigeait un grand nombre de beaux costumes somptueux de la noblesse serbe médiévale et des courtisans. À ces fins, de long caleçons étaient peints avec succès, ainsi que les maillots de corps, tournés de sorte que la fente soit au dos, alors que les croix doubles étaient cousues avant. Les capes et les tiges des bottes étaient fabriqués en toile de tente et brodées de la fourrure de lapin. Pour le tsar Lazar, l'hermine était imitée. Pour seize costumes, les armures et les casques étaient fabriqués à partir des boîtes de conserves, prélevées de la cantine par les artisans qui y « forgeaient des merveilles » : quelques armures contenaient même l'imitation de l'écaille du poisson. Les costumes turcs n'étaient pas difficiles à arranger, vu qu'en Afrique ce n'était pas compliqué de se fournir de la soie et du tissu scintillant. Les costumes ont été cousus par l'« oncle » Žika, drapier d'Aranđelovac. Le public était transporté d'enthousiasme. L'amiral Guépratte était parmi les spectateurs ; à la fin du spectacle, il est monté sur scène pour féliciter personnellement chaque participant.

Les notes de Dušan Cvetković comportent des données minutieuses sur le répertoire surtout national et populaire, qui comptait 41 pièces, dont 23 étaient des auteurs serbes, ensemble avec 30 titres de 16 auteurs étrangers, parmi lesquels les Français étaient les plus nombreux (J.-B. P. Molière, Eugène Labiche, Octave Mirbeau, Victorien Sardou, Alexandre Bisson, Alfred Capus...). La tentative de mettre en scène aussi une pièce de répertoire des salons (*Patrie* de Sardou, ayant comme cadre l'époque de la révolution française) n'a pas eu l'approbation du public, tandis que la pièce *L'âme serbe* de l'auteur français G. Grammont, sur les événements du Front de Salonique, a connu un grand succès.

Les spectacles étaient joués jusqu'au 23 octobre 1918. Dans presque 200 spectacles, environ 90 acteurs, professionnels et amateurs, ont joué devant environ 800 000 spectateurs, dont la plupart étaient les soldats et les officiers serbes, puis les invités de Bizerte, les représentants de l'armée française, parmi lesquels était l'amiral Guépratte, comme invité d'honneur et toujours bienvenu, puis le régent Alapetite, représentant du gouvernement français en Tunisie, des Tunisiens, des infirmières anglaises et françaises... Les soldats bénéficiaient de l'entrée libre, alors que le prix de billet pour les officiers se montait à 1 franc. Les revenus servaient à se procurer du maquillage, des costumes et autre équipement pour le théâtre.

Outre l'amphithéâtre construit, le théâtre de Lazouaze se distinguait des autres théâtres militaires serbes par deux traits singuliers. Les spectacles étaient suivis régulièrement par le magazine « Napred », qui sortait en Afrique (édité par le dr Veselin Čajkanović, professeur d'université), en lettres cyrilliques, grâce à Albert Offert, officier français qui s'est procuré cette imprimerie en 1916 et l'a jointe à l'imprimerie française de « Saint-Paul ». Pendant son travail, le théâtre s'est muni d'un fonds considérable de costumes, dont le recensement détaillé est sauvegardé au MATS. Ensemble avec les acteurs, les donateurs étaient les sœurs du vice-consul anglais, de nombreuses personnes civiles et militaires, ainsi que les Serbes volontaires de l'Amérique qui devaient déposer leurs costumes civils. Selon la décision du ministre militaire, ce fonds a été transféré au Théâtre national à Belgrade et au Musée militaire en 1919. Aleksandar Zlatković a été chargé de transférer la garde-robe, alors que Brana Cvetković était l'inspecteur de tous les théâtres militaires.

Изглед књиговезнице-штампарије у Бизерти која је издавала лист „Напред“ (главни уредник проф. Веселин Чајкановић)

Aspect de la reliure-imprimerie à Bizerte, qui publiait le journal « Napred » (éditeur en chef professeur Veselin Čajkanović)

глумице! (...) Требало је видети Златковића као Бенгалину у *Мадам Монгоден* или као Зулејку или као Анжелику у *Жоржу Дандену*! (...) Французи су озбиљно питали: ‘Како се зове та сјајна глумица?’ Штиха је играо сериозније госпође (...) Сумњам да је игде у савезничким војскама било савршенијих женских креација од ових мушких у Лазазу! И колико је ту било словенске топлине!“ Ковач овде бележи и анегдоте: необичну сцену кад се Геprat усред представе појавио у гледалишту, па су сви присутни по пропису салутирали адмиралу, рачунајући и „жене“ у сукњама на бини, или кад је неки добровољац из Америке платио пет франака неком српском војнику како би му уговорио састанак са Зулејком – коју је ванредно добро, и глумом и песмом, тумачио наредник Спасић. Он завршава текст констатацијом да је ово војничко позориште због своје улоге у подизању морала имало већи значај него било које послератно у земљи: „А Гинићев импровизовани театар је био бистар српски и југословенски светионик неколико хиљада километара далеко од Отаџбине, испод Кап Надора, где се тако често потресно уздизало и одакле се тако сентиментално гледало са туђег песка преко големих и судбинских валова...“

Transmettons aussi une partie des souvenirs de ce théâtre, notés par Ante Kovač, écrivain croate – lui aussi stationné à l’époque concernée à Lazouaze en qualité de sous-lieutenant –, à l’occasion d’une visite du Théâtre national de Belgrade à Zagreb en 1924, publiées cinq ans plus tard (« Vreme » du 7 novembre 1929). Il a, à cette occasion, rendu visite l’« oncle » Gina (D. Ginić), déjà vieilli, à la garde-robe du théâtre, et a, ensemble avec Aleksandar Zlatković, renouvelé ses souvenirs des journées théâtrales prisonnières. « Mon Dieu, quel spectacle singulier et éblouissant ! L’amiral Guépratte et les autres convives français ne pouvaient se rétablir de l’enthousiasme. Mais ces actrices-là ! [...] Il fallait voir Zlatković comme Bengaline dans *Madame Mongodin* ou comme Zouleïka ou comme Angélique de *George Dandin* ! [...] Les Français étaient sérieux en demandant : ‘Quel est le nom de cette actrice merveilleuse ?’ En revanche, Štiha jouait les rôles des dames plus sérieuses [...]. Je doute que nulle part, parmi les armées des alliés, on ait pu voir des interprétations féminines plus parfaites que celles jouées par les hommes à Lazouaze ! Et combien y était de chaleur slave ! » Kovač note ici des anecdotes aussi : la scène fabuleuse où l’amiral Guépratte a apparu parmi les spectateurs en plein spectacle, de sorte que tous saluaient l’amiral selon les règles, y inclus les « femmes » sur scène, vêtus de jupes ; ou, lorsqu’un volontaire de l’Amérique a payé cinq francs à un soldat français pour lui organiser un rendez-vous avec Zouleïka, jouée extraordinairement bien, avec le jeu et le chant, par le sergent Spasić. Il termine son texte par la constatation que ce théâtre militaire a exercé une influence plus grande que n’importe quel théâtre dans le pays d’après-guerre, vu son rôle dans la hausse du moral des soldats : « Mais le théâtre improvisé de Ginić était un phare clair, serbe et yougoslave, à quelques milliers de kilomètres de la Patrie, sous le Cap Nador, où l’on soupirait si fréquemment et de manière si bouleversante et d’où l’on observait, de manière si sentimentale, depuis le sable d’un pays étranger, à travers les vagues énormes et fatales... ».

Grands Soirées Artistiques

Donnée au Profit de la Fraternité du Soldat et du Marin

Le Dimanche 4 Août 1918

à 21 heures

Sous la Présidence d'Honneur
de M. le Vice-Amiral GUÉPRATTE

Avec le gracieux Concours
de la Musique de la Division
de Cavalerie Serbe
et de nos meilleurs Artistes
Civils et Militaires

PROGRAMME

Адмирал Гепрат био је почасни председник Велике уметничке вечери, драмско-музичког програма изведеног 4. августа 1918. у корист „Братства војске и морнарице“

L'amiral Guépratte était le président d'honneur de *La grande soirée artistique*, programme dramatique et musical représenté le 4 août 1918 en faveur de la « Confrérie de l'armée et de la marine »

ПОЗОРИШТЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДИВИЗИЈЕ (КРФ, СОЛУН, ХАЛКИДИКИ, ДОЊИ ПОЖАР – ГРЧКА)

Југословенска дивизија, која је 1917. образована од Вардарске дивизије и југословенских добровољаца, имала је своје војничко позориште на самом фронту – најстарије и највеће у српској војсци: Позориште Вардарске, касније Југословенске дивизије. Његова историја почиње још на Крфу, у првим данима изгнанства, почетком 1916. у Првом батаљону XXI пука, где су испрва приређиване војничке забаве на којима се рецитовало и певало, у хору и уз гусле. Убрзо се осетила потреба за масовнијом и озбиљнијом забавом, те познати београдски сатиричар, глумац и сликар Брана Цветковић оснива позориште којим је управљао, где је режирао представе и играо у њима.

Крајем марта 1916. поједине опорављене јединице полазе са Крфа на фронт ка Солуну, после чега се цела Дивизија улогорила на Халкидикију, у близини села Захарџија. Програми војничких забава добијају много боље услове и озбиљнији карактер, за шта највише заслуга имају професионални глумци који су се ту нашли, а нарочито Сима Станојевић Шућур, члан Народног позоришта у Скопљу. Трупa од тридесетак актера је убрзано сакупљала гардеробу, правила кулисе, прибављала текстове и почела са припремом представа. Већ у мају 1916. је реализована прва представа која се састојала од пригодног предавања, соколских вежби и Шућуровог комада писаног за ову прилику – *Осветимо Србију*. Приказивање представа је настављено кад год су то војна дејства дозвољавала. Репертоар је био искључиво национални. Сви су били задовољни радом позоришта у тешким ратним условима, са командом армије на челу. У једној од писаних наредби, која се чува у МПУС, командант наглашава: „Благодарећи Богу, народном духу, глумцима, морал је код мојих трупа порастао“.

Нажалост, већ средином јула настављен је пут ка Солуну. У првом застоју, код места Вартекоп, одмах је начињен покушај организовања нове сцене који је осујећен бугарским нападом. Све до јануара 1917. уследиле су велике ратне операције на одбрани Солуна, после чега је Дивизија послата на Могленски фронт. У таквим околностима о позоришту није могло бити ни говора, али су глумци забављали војнике у рововима кад год и како год су могли.

LE THÉÂTRE DE LA DIVISION YOUGOSLAVE (CORFOU, THESSALONIQUE, CHALCIDIQUE, DONYI POZHAR – GRÈCE)

La division yougoslave, formée en 1917 à partir de la Division du Vardar et des volontaires yougoslaves, avait son théâtre militaire sur le front même, le plus ancien et le plus grand dans l'armée serbe : à savoir, le Théâtre de la Division du Vardar, plus tard de la Division yougoslave. Son histoire commence déjà à Corfou, dès les premières journées d'exil, au début de l'année 1916, dans le Premier bataillon du 21e régiment, où on organisait d'abord des divertissements avec les récitations et les chants, en chœur ou accompagné du *guzla*. On a rapidement senti le besoin d'un divertissement de masse et plus sérieux, de sorte que Brana Cvetković, satirique, acteur et peintre belgradois réputé, a fondé le théâtre qu'il devait diriger, mettre les spectacles en scène et y interpréter des rôles.

Vers la fin du mars 1916, quelques unités rétablies ont quitté le Corfou pour atteindre le Front de Salonique ; ensuite, toute la Division s'est cantonnée à Chalcidique, près du village de Zahardzia. Les programmes des fêtes militaires ont bénéficié de meilleures conditions et ont obtenu un caractère beaucoup plus sérieux, grâce aux acteurs professionnels qui s'y sont trouvés, surtout à Sima Stanojević Šućur, membre du Théâtre national de Skopje. La troupe composée d'une trentaine de participants collectait les costumes à la hâte, bâtissait des coulisses, acquérait des textes et s'est mise à préparer les spectacles. En mars 1916 déjà, on a réalisé le premier spectacle, composé d'une conférence de circonstance, des exercices de « soko » (jeunes sportifs) et de la pièce de Šućur, rédigée spécialement pour cette occasion-ci et intitulée *Vengeons la Serbie*. Les représentations des spectacles a été continué chaque fois que les missions militaires le permettaient. Le répertoire était exclusivement national. Tous – avec le Commandement de l'armée en tête – étaient contents des activités du théâtre dans les conditions graves de la guerre. Dans un des ordres écrits, conservé au MATS, le commandant souligne : « C'est grâce à Dieu, à l'esprit du peuple, aux acteurs, que le moral de mes troupes a augmenté. »

Malheureusement, dès la moitié du juillet, la route pour Thessalonique a continué. Dès le premier repos, à proximité du village de Vertekop, on a fait la tentative d'organiser une scène nouvelle ; elle a été contrariée par l'assaut bulgare. Jusqu'au janvier 1917, des grandes opérations pour la défense de Thessalonique ont suivi, après quoi la Division a été envoyée au front de Moglena. Dans de telles circonstances, le théâtre était hors question ; cependant, les acteurs divertissaient les soldats dans les tranchées de toutes les manières et dans toutes les circonstances possibles.

Средином 1917. Дивизија се улогорила у месту Доњи Пожар и позориште поново делује већ од краја јуна; глумци станују у шаторима, играју на позорници од камена, земље и прућа. Под управом резервног капетана Милана Радосављевића, иначе секретара Министарства грађевина, у позоришту је извршена реорганизација, осигурани су стални приходи за његово одржавање, направљен је декор, набављена гардероба. Кад су временски услови онемогућили приказивање представа на отвореном, Радосављевић организује подизање позоришне зграде: сцена је била широка 7 и дубока 5 метара, амфитеатрално поређане клупе су могле да приме 600 гледалаца (око њих је, на нарочито уздигнутом партеру, могло стати још преко 800 људи); испред позорнице је био укупан оркестар са седиштима и пултовима, а у згради су се налазили и гардероба и две мање просторије за становање. Завесу сачињену од 20 шаторских крила, уљаним бојама је осликао београдски сликар Коста Миличевић, а представљала је визију рањеног војника – срећни завршетак рата и повратак кући; изнад су били позоришни симболи, а на фасади краљ и престолонаследник. Позориште достиже свој врхунац, организација је на високом нивоу, квалитет представа такође, у трупи је неколико професионалних глумаца и других позоришних делатника, редовни приходи су обезбеђени из добровољних прилога (уместо улазница). Сачињена је импозантна библиотека од 67 драмских текстова, домаћих и преведених, углавном забележених по сећању глумаца, а које је један од војника, иначе књиговезац, „укоричио“ шаторским крилима. Иако у ратним условима, представе су обиловале и сценским ефектима: бенгалска ватра, муње, громови, вода из чесме, живи коњ... Да би се проба и представе неометано одржавале, чланови позоришта су распоређени у телеграфске и болничке чете, а обезбеђена им је и заједничка исхрана.

Већина војника никад раније није била у позоришту, па је пре сваког компликованијег и важнијег комада држано уводно предавање. Иако су војници највише волели шале, било је великог интересовања и за озбиљне комаде. Већина представа је имала по неколико реприза, а најпопуларније – по праву је реч о делима националне књижевности – доживеле су и десетак приказивања.

Поред поменутог Симе Станојевића Шућура, међу професионалним глумцима овде су били глумац и редитељ Народног позоришта Драгољуб Гошић, као и потоњи члан овог театра Ђура Маринковић, одличан тенор који је са успехом тумачио женске ликове. Остатак трупе су чинили студенти, учитељи, чиновници, занатлије... као и један управник циркуса.

Како бележи *Годишњак Народног позоришта*, пред офанзиву, кад је требало ослободити отаџбину из које се тако давно отишло, „силан дух и поверење у победу провејавали су кроз редове у војсци и лепо је било видети како су после представе дугачке колоне војника напуштале позориште са песмом која се полако губила у ноћи“. Најбољи доказ о невероватном успону и успеху овог театра пружа податак да је 10. августа 1918. одиграна јубиларна, *стота* представа! Двадесет дана касније, стигла је наредба којом је наложен покрет у Сарајиново; био је то крај Позоришта Југословенске дивизије.

Vers la moitié de 1917, la Division s'est cantonnée dans le village de Donyi Pozhar, de sorte que le théâtre s'est remis au travail déjà vers la fin de juin ; les acteurs habitaient les tentes et jouaient sur le plateau fait de pierre, terre et faisceaux. Sous la gestion de Milan Radosavljević, capitaine de réserve et secrétaire du Ministère de la construction, une réorganisation a été effectuée au théâtre, les revenus réguliers pour son entretien ont été assurés, le décor a été fait et les costumes ont été obtenus. Puisque les conditions météorologiques rendaient impossible la représentation des spectacles en plein air, Radosavljević a organisé la construction du bâtiment de théâtre. La scène avait 7 mètres de largeur et 5 mètres de profondeur ; ses banquettes, disposées en mode amphithéâtral, pouvaient accueillir 600 spectateurs (autour d'eux, sur le parterre relevé, encore plus de 800 personnes pouvaient être disposées). Devant la scène se trouvait la fosse d'orchestre, avec les sièges et les pupitres, tandis que dans le bâtiment se trouvaient une garde-robe et deux petites pièces à vivre. Le rideau, fait à partir de 20 toiles de tente, a été peint à l'huile par Kosta Miličević, peintre belgradois ; elle représentait la vision d'un soldat blessé, à savoir la fin heureuse de la guerre et le retour à la maison. Les symboles de théâtre se trouvaient en haut, et la façade représentait le Roi et l'héritier du trône. Le théâtre a atteint son apogée, l'organisation était à un niveau très élevé, ainsi que la qualité des pièces jouées ; la troupe contenait déjà quelques acteurs professionnels et d'autres artistes de théâtre. Les revenus étaient assurés par la charité (au lieu de la vente des billets). Une bibliothèque impressionnante a été bâtie, composée de 67 textes dramatiques, nationales ou traduites, notés avant tout selon la mémoire des acteurs et reliés par un soldat (relieur par métier) en toile de tente. Malgré les conditions de guerre, les spectacles abondaient en effets spéciaux : le feu de Bengal, la foudre, les tonnerres, l'eau du robinet, le véritable cheval... Afin de monter des répétitions et des spectacles sans interruption, les membres du théâtre étaient disposés dans des troupes de télégraphistes et des troupes sanitaires, et l'alimentation commune leur était assurée.

La majorité de soldats ne s'était jamais rendu au théâtre auparavant, de sorte qu'avant chaque pièce plus complexe et plus importante, on avait une conférence d'ouverture. Quoique les soldats aimaient surtout les plaisanteries, l'intérêt était aussi grand pour les pièces plus sérieuses. La plupart de spectacles avaient plusieurs reprises, et le plus populaires – c'étaient surtout des pièces provenant de la littérature nationale – bénéficiaient d'une dizaine de représentations.

À part Sima Stanojević Šućur, parmi les soldats se trouvaient des acteurs professionnels comme Dragoljub Gošić, acteur et metteur en scène du Théâtre national, ainsi que Đura Marinković, ténor excellent qui interprétait avec succès les rôles féminins et qui devrait devenir membre du même théâtre. Les étudiants, instituteurs, employés, artisans, ainsi qu'un directeur du cirque, formaient le reste de la troupe, ensemble avec les autres professionnels.

Comme c'est noté dans les *Annales du Théâtre national*, avant l'offensive, où il fallait libérer la Patrie qu'on avait quitté il y avait longtemps, « un esprit puissant et une forte foi à la liberté apparaissaient parmi les rangs de l'armée ; c'était un spectacle précieux de voir, la nuit, après le spectacle, de longues colonnes de soldats quitter le théâtre avec un chant, qui se perdait lentement la nuit. » La meilleure preuve de l'essor et de la réussite de ce théâtre représente le fait que le 10 août 1918, on a joué un spectacle jubilaire, le *centième* ! Vingt jours plus tard, un ordre est arrivé, commandant le mouvement à Saratynovo : ce fut la fin du Théâtre de la Division yougoslave.

Ансамбл Војничког позоришта Вардарске (Југословенске) дивизије на сцени, 1918.

L'ensemble du « Théâtre militaire de la Division du Vardar (yougoslave) » sur scène, 1918.

Глумци уче улоге у екстеријеру

Les acteurs apprennent les rôles dans l'extérieur

Два наредника Н. С. Ђурковића, Јаковљевић у улози Маршала Вукасовића, 1918.

Deux sergents de N. S. Đurković, Jakovljević dans le rôle du maréchal Vukasović, 1918.

Зулумћар, Драгољуб Гошић као Селим Бег и учитељ Тошић као Емина, 1918.

L'Assillant, Dragoljub Gošić comme Selim-Bey et instituteur Tošić comme Emina, 1918.

Коштана Б. Станковића, Небојша Ћошић као Стојан и Ђура Маринковић као Коштана, 1918.

Koštana de B. Stanković, Nebojša Ćosić comme Stojan et Đura Marinković comme Koštana, 1918.

ПОЗОРИШТЕ „ТОША ЈОВАНОВИЋ“ (СОЛУН, ВОДЕН – ГРЧКА)

Ораду војничког позоришта „Тоша Јовановић“, које је до рата било повлашћено обласно позориште у Битољу, говори нам девет страна записа који се чува у МПУС. Током евакуације Србије цела професионална трупа овог театра, са управником Михаилом Лазићем на челу, успела је да се са добрим делом библиотеке и гардеробом пребаци у Солун. По одобрењу начелника штаба Врховне команде, приступају им и глумци војни обвезници, као и неке глумице, који су се прво као болесни, па онда као реконвалесценти налазили у граду и околини.

Приказивањем Нушићевог *Обичног човека*, 30. јануара 1917. у згради солунског Позоришта „Одеон“, почиње серија представа у овој сали; потом је трупа пребачена у Реконвалесцентно одељење у Водену, с тим да даје бесплатне представе за официре и војнике у том одељењу и логору IV допунског батаљона, а увече у граду – за грађанство и официре, уз наплату улазница. Овде се трупи прикључују још неки глумци и глумице НП у Београду и НП у Скопљу.

Представе су имале знатног утицаја, нарочито у круговима болесника, рањеника и реконвалесцентна. Ово позориште је радило од 30. јануара до 5. августа 1917. у Солуну (50 представа), од 20. августа 1917. до 20. септембра 1918. у Водену, када се по наређењу министра војног вратило у Битољ и наставило своју редовну делатност 28. октобра 1918. Трупа је више пута играла представе и на гостовањима: у Реконвалесцентном одељењу у Зејтинлику, у Микри, затим у Вертекопу, Енглеској болници у Водену итд. Позориште је дало укупно око 211 представа.

Током две године трајања, састав ове трупе коју су чинили професионални глумци претрпео је мање измене. Као статисти и хор коришћени су аматери. Изведено је укупно 36 дела српских и словенских аутора (нека од њих и преко 20 пута), те 35 дела страних аутора, међу којима су и Александар Дима Син, Ежен Лабиш, Викторијен Сарду, Жан Ришпен, Александар Бисон, Едуард Бризбар / Ежен Нис, Анри Мејак / Лидовик Алеви, Анхелм Гимера, Паоло Ђакомети, Хозе Ечегарај, па чак и Хенрих Ибзен (*Авети*) и Ежен Ростан (*Сирано Бержерак* – III и V чин)...

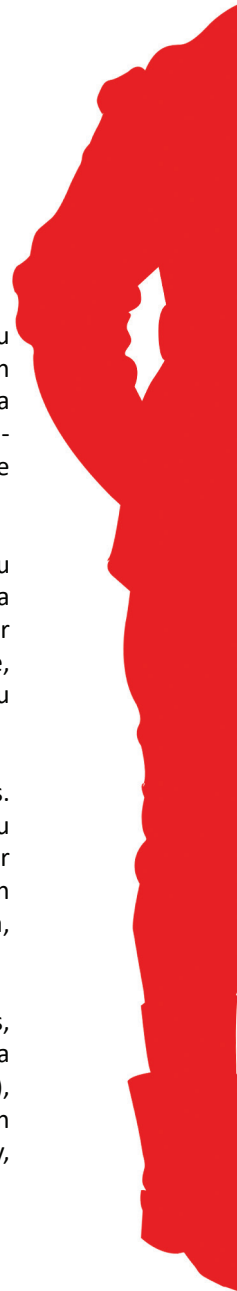
LE THÉÂTRE « TOSA JOVANOVIĆ » (THESSALONIQUE, VODÉNA – GRÈCE)

Sur les activités du théâtre militaire « Toša Jovanović », qui avait été avant la guerre le théâtre principal du territoire, avec son siège à Bitola, témoignent neuf pages du texte conservé au MATS. Durant l'évacuation de la Serbie, toute la troupe professionnelle de ce théâtre, avec le directeur Mihailo Lazić à la tête, a réussi à se déplacer à Thessalonique, ensemble avec la partie majeure de sa bibliothèque et de la garde-robe. Selon la permission du commissaire de l'État-major, les acteurs conscrits l'ont adhéré, ainsi que certaines actrices, qui se trouvait alors en ville, d'abord comme malades, et puis comme convalescents.

La représentation de *L'homme comme tous les autres* de Nušić, le 30 janvier 1917 dans le bâtiment du théâtre « Odéon » à Thessalonique, ouvre la série de spectacles tenus dans cette salle-ci ; puis, la troupe a été transférée au Service de soin de convalescents à Vodéna, afin de représenter des pièces gratuites pour les soldats et officiers dans ce département et dans le camp du 4e bataillon de réserve ; dans la ville, la soirée, les spectacles n'étaient pas gratuits. Ici, les acteurs ont été rejoints par quelques autres acteurs et actrices du Théâtre national de Belgrade et du Théâtre national de Skopje.

Les spectacles exerçaient une influence considérable, surtout parmi les malades, blessés et convalescents. Ce théâtre opérait du 30 janvier jusqu'au 5 août 1917 à Thessalonique (50 spectacles), du 20 août 1917 au 20 septembre 1918 à Vodéna, quand, suite à l'ordre du Ministre de l'armée, il est retourné à Bitola pour continuer ses activités régulières le 28 octobre 1918. À plusieurs reprises, la troupe a joué les spectacles en visite : au Service de soin des convalescents à Zéitinlik, à Mikra, puis à Vertekop, à l'hôpital anglais à Vodéna, etc. Ce théâtre a représenté environ 211 représentations au total.

Durant deux années de son activité, la composition de cette troupe, formée par les acteurs professionnels, a subi de moindres modifications. Les figurants et les membres du chœur étaient des amateurs. On a représenté, en somme, 36 pièces des auteurs serbes et slaves (quelques-unes avaient plus de 20 reprises), puis 35 pièces des auteurs étrangers, parmi lesquels celles d'Alexandre Dumas Fils, Eugène Labiche, Victorien Sardou, Jean Richepin, Alexandre Bisson, Édouard Brisebarre, Eugène Nisse, Henri Meilhac, Ludovic Halévy,

Ђидо Ј. Веселиновића и Д. Брзак, Видосава и Љубица Јовановић и Зденка Тешић, Микра код Солуна, 1917.

Đido de J. Veselinović et de D. Brzak, Vidosava et Ljubica Jovanović et Zdenka Tešić, Mikra près de Thessalonique, 1917.

Као друга позоришта која су вршила своју захтевну улогу у дотада невиђено тешким условима Великог рата, и ово је позориште савлађивало све техничке и моралне тегобе са неочекиваним успехом и много пожртвовања и уметности својих чланова. Његов утицај на очување морала војника и избеглица је непроцењив. Реферати управника Реконвалесцентног одељења у Водену, где је стално боравило између три и четири хиљаде војника и где су се на почетку појавиле крађе, коцка и меланхолија, говоре „да је за очувани морал код војске у многоме има захвалити утицају позоришта“, као и „физичком и душевном ојачању оболелих војника“. О овоме сведоче и каснија признања војних стручњака и психолога: „Коцка, крађа, меланхолија, физичка изнуреност и духовна утученост знатно су попустиле и изгубиле од свога дејства утицајем позоришних представа и уметности. Јанков Ђидо није, можда, имао никад јачег и лепшег ефекта но пред својим гледаоцима на солунском фронту, оним грубим ратницима који су, посматрајући своју народну ношњу, своје обичаје и своје народно коло, гласно, носталгично узвикивали: ‘Их, благо њима!’“ (Годишњак).

À Angel Guimerà, Paolo Giacometti, José Echegaray, même Henrik Ibsen (*Les Revenants*) et Edmond Rostand (*Cyrano de Bergerac*, Actes III et IV).

Comme tous les autres théâtres exerçant leur rôle difficile dans des conditions dures sans précédents durant la Grande Guerre, ce théâtre a lui aussi dû affronter de nombreux obstacles techniques et moraux, avec succès et avec un énorme sacrifice et l'habileté de ses membres. Son influence sur le moral des soldats et des réfugiés est inestimable. Les rapports du directeur du Service de soin de convalescents à Vodéna, qui abritait toujours entre 3000 et 4000 soldats, où au début on trouvait des problèmes du vol, du jeu, de la mélancolie, nous apprennent que « le moral sauvegardé de l'armée avait beaucoup à remercier l'influence du théâtre », ainsi que le théâtre a rendu possible « le renforcement physique et moral des soldats malades ». Les confessions ultérieures des experts et des psychologues en témoignent aussi : « Le jeu, le vol, la mélancolie, l'exténuation physique et l'abattement moral ont largement disparu et perdu de leur influence sous l'influence des spectacles et de l'art du théâtre. Le *Dido* de Janko n'a peut-être jamais eu d'effet plus fort ni plus beau que devant ses spectateurs au Front de Salonique, devant ces guerriers rudes qui, en observant les costumes populaires, leurs coutumes et leur 'kolo' (ronde) populaire, s'écriaient avec la nostalgie : « Ah ! Qu'ils ont de la chance ! » (*Annales*).

Војничко Позориште „Тоша Јовановић“

У Солуну 20 Јануара, 1916. год. - Видели смо Ваздух
уздавачкиг Поклаштеног Позоришта „Тоша Јовановић“
с неколико глумача, војних одбедника, који се налазе у
по Солунским војним болницама и једновалесечитним
одевственим, и глумача који су изабрани из Београда, јер се
позориште „Тоша Јовановић“ за време рата налазило
у Београду, дао је прву представу у позоришту „Одеон“
прва представа била је „Обвезан човек“, Комедија од
Франсеска Кривошеја.

Позориште „Тоша Јовановић“ дошло је 60 представе
у Солуну у позоришту „Одеон“, 27 представе „Буди“
у Милфи, Једновалесечитном одевству у Зеричици,
60 представе француској болници и два концерта у
Косовској и Југославској и болнице Српских изабедника.
12 Октобра 1917 год. једна од највећих Врховне
Команде, Позориште „Тоша Јовановић“ буде протерано
ишло за Војничко Позориште и као такво буде
устројено на смештају и рад у једновалесечитно одевство
у Водени.

У Водени позориште се бавило све до 20 Октобра
1918 год. За то време дошло је у вароши 213 глумача,
става за официјере и ~~војводе~~ ^{радника}, а у једновалесечитно
одевство и лагеру ~~у~~ ^у додуческиг Ватикана,
129 представе за војнике и официјере.

10 Октобра 1918 год. дошло је наредба од
Министарства Војног да иде у Београд и тамо
организује рад.

У Београду устало је до 28 Октобра да прву
представу у њеном мало позоришту сам глумачки
Репартидар тог Позоришта био је вестима
српски и словачки.

С Р П С К О П О В Л А Ш Т Е Н О П О З О Р И Ш Т Е

„ТОША ЈОВАНОВИЋ“

УПРАВНИК
МИХ. С. ЈАЗИЋ

Представа

46.

Београд, у Недељу 23. Јула 1917. год. у дворани позоришта „Одеон“

Б И Д О

Слика из српског народног живота у 5 чинама, с ликовима: Ј. Веселиновић
и Драг. Брзак. Музика од Д. Јанка. — Режирао: г. Гоша.

Л И Ц А :

Маринко Гагић, богат сељак	г.	Будић
Пасија, његова жена	г-ђа	Славиславска
Срђанко, његов син	г.	Гоша
Живана, његова сестра	г-ђа	Лалића
Милка, Срђанков поборник	г.	Катај
Станојко, богат сељак	г.	Јовановић
Ђурица, његова зма	г-ђа	Јовановић
Петра, његова злогрбница	г-ђа	Јовановић
Богдан, Станојков брат	г.	Петровић
Андрија, богат сељак	г.	Видошки
Масија, његов син	г.	Станојковић
Петар	г.	Илић
Јован	г.	Славиславска
И1) девојка	г-ђа	Славиславска
И2) жена	г-ђа	Тешанска
И3) коњак	г.	Лазаревић
И4) коњак	г.	Јанковић

Догађа се у Мачви.

Оркестар Краљеве Гарде

У Л А З Н Е Ц Е Н Е :

ЛОЖЕ: А, В, С, П, по 6 особа 30 драхми.
ЛОЖЕ У ПАРТЕРУ: За 5 особа 15 драхми.
ЛОЖЕ НА ГАЛЕРИЈИ: За 5 особа 12 драхми.
ПАРТЕР: I ред 2,50 драхми; II ред 1,50 драхми.
ГАЛЕРИЈА: I— драхми.

Почетак у 21 час (9) увече.

Програм на каси 10 лепта.

Платак представе Бидо Ј. Веселиновића и Д. Брзак

Affiche du spectacle Dido de J. Veselinović et de D. Brzak

Извештај о раду Позоришта „Тоша Јовановић“

Rapport sur le travail du Théâtre « Toša Jovanović »

Чланови Позоришта „Тоша Јовановић“ после извођења *Ђида* на Солунском фронту, 1916.

Membres du Théâtre « Toša Jovanović » après la représentation de *Đido* au Front de Salonique, 1916.

Чланови војничког Позоришта „Тоша Јовановић“ у Водену, 1917–18.

Membres du Théâtre militaire « Toša Jovanović » à Vodéna, 1917–18.

ПОЗОРИШТЕ СРПСКОГ РЕКОНВАЛЕСЦЕНТНОГ ОДЕЉЕЊА У ЗЕЈТИНЛИКУ (СОЛУН, ГРКА)

О позоришту реконвалесцентног одељења у Зејтинлику код Солуна сазнајемо из дневника „Позориште српског реконвалесцентног одељења у Зејтинлику од 5. II 1917. до 23. IX 1918“, који се чува у МПУС. Идеја о оснивању позоришта при овом одељењу родила се несумњиво код глумаца који су ту боравили, али је дошла у облику наредбе управника болнице др И. Ешкеназија и управника одељења др Ђорђа Протића. Такође по наређењу, основана је и управа која је морала да води рачуна о реду, а посебно о хигијени у позоришту. Услови за рад позоришта били су веома лоши. У летњим месецима представе су се одржавале под ведрим небом, а у јесен су добијене неке просторије у позоришту Допунске команде, али су сталне поправке и позоришна режија трошиле ионако веома скромна материјална средства. Осим ових отежавајућих околности ни управе нису биле сталне, често су се мењале баш из здравствених разлога: управник и глумац Драгољуб Гошић је морао да напусти позориште маја 1917; на његово место је дошао глумац Михаило Димитријевић Диле, чије здравље такође није било добро...

Поред десетак професионалних глумаца, већи део овог ансамбла који је претрпео многе измене чинили су богослови, а било је и учитеља, студената, гимназијалаца, чиновника, трговаца, кројача, радника, обућара, полицијских писара, хотелијера, земљорадника... Једно време са њима је наступала и Холанђанка Лудовика Конинг, добровољна болничарка.

Репертоар је као и у другим позориштима био састављен од дела домаћих писаца, превода и прерада и као и у другим позориштима најчешће су играни комади домаћих аутора – Бране Цветковића, Нушића, Стерије, Трифковића, Глишића...

Поменути дневник наводи све представе, са комплетним глумачким поделама. Под насловом „Примедбе“, иако телеграфски, забележена су нека запажања записничара: да се глас суфлера не сме чути код тихих сцена и да глумци не смеју заборављати реквизиту која им је потребна на сцени, да се на пробама мора играти исто као и на представама, уз понеку реченицу о вредности комада и игри глумаца.

О раду овог театра сведоче и плакати које чува МПУС, а на којима читамо и да су у представама учествовали хор богослова и тамбурашки збор, а касније и оркестар.

LE THÉÂTRE DU SERVICE DE SOIN DE CONVALESCENTS SERBES À ZĚITINLIK (THESSALONIQUE, GRÈCE)

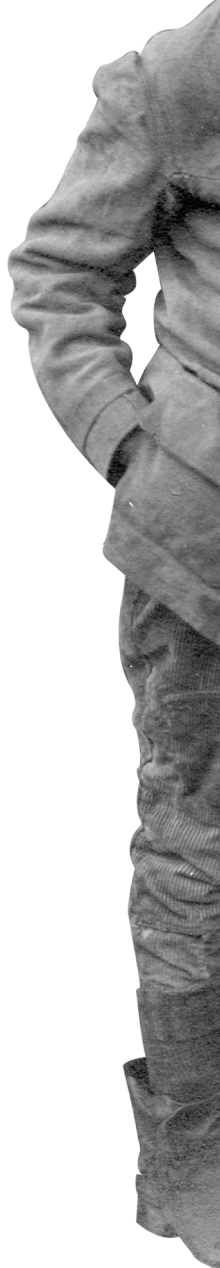
Sur le théâtre du Service de soin de convalescents serbes à Zěitinlik près de Thessalonique témoigne le journal « Théâtre du Département serbe de convalescents à Zěitinlik du 5 février 1917 au 23 septembre 1918 », conservé au MATS. L'idée de fonder un théâtre auprès de ce département est issue sans doute des acteurs qui s'y trouvaient, mais a vu le jour dans la forme de l'ordre du dr I. Eschenazi, directeur de l'hôpital, et de dr Đorđe Protić, directeur du département. Cet ordre prévoyait la mise en place d'une direction, devant garantir l'ordre et surtout l'hygiène dans le théâtre. Les conditions de travail du théâtre étaient très mauvaises. Durant les mois d'été, les pièces étaient jouées en plein air, tandis qu'en automne on pouvait obtenir quelques locaux auprès du théâtre du Commandement de réserve ; toutefois, de constantes réparations et la mise en scène dépensaient des fonds matériels, déjà trop modestes. Ces difficultés mises à part, la composition de la direction n'était pas constante, vu qu'elle a été modifiée surtout pour des raisons médicales : Dragoljub Gošić, directeur et acteur, a dû abandonner le théâtre en mai 1917. Sa place était occupée par Mihailo Dimitrijević-Dile, acteur dont la santé n'était pas bonne non plus...

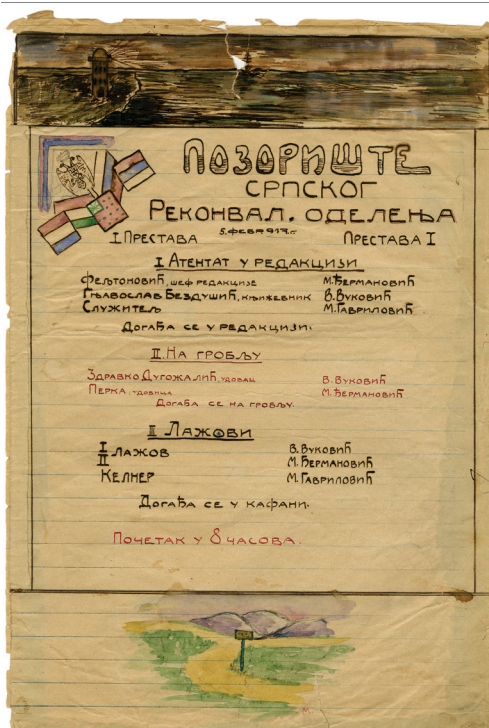
Outre une dizaine d'acteurs professionnels, la majorité de cet ensemble, qui a subi de nombreuses modifications, était composée de théologiens, mais aussi les instituteurs, étudiants, lycéens, employés, marchands, tailleurs, ouvriers, cordonniers, notaires de police, hôteliers, agriculteurs... Durant une période, l'Hollandaise Ludovica Koning, infirmière volontaire, jouait avec eux.

Comme dans les autres théâtres, le répertoire était composé des ouvrages des auteurs serbes, des traductions et des adaptations ; comma ailleurs, on a joué le plus souvent les ouvrages des auteurs serbes : Brana Cvetković, Nušić, Sterija, Trifković, Glišić...

Le journal susmentionné énumère tous ces spectacles, avec des distributions de rôles complètes. Quelques observations du rapporteur, intitulées « Remarques » ont été notées, de manière télégraphique: la voix du souffleur ne doit jamais être entendue durant les scènes moins bruyantes; les acteurs ne doivent jamais oublier l'équipement nécessaire sur scène; aux répétitions, il faut jouer avec le même sérieux que dans les spectacles. On a noté ainsi quelques phrases sur la valeur des pièces et sur le jeu des acteurs.

Les affiches conservées au MATS témoignent des activités de ce théâtre, disant que le chœur des théologiens participait aux spectacles, ainsi qu'un ensemble de *tambouritzas*, puis l'orchestre.

Први плакат Позоришта Српског реконвалесцентног одељења у Зејтинлику, 5. фебруар 1917.

La première affiche du Théâtre du Service de soin des convalescents serbes à Zéitinlik, le 5 février 1917.

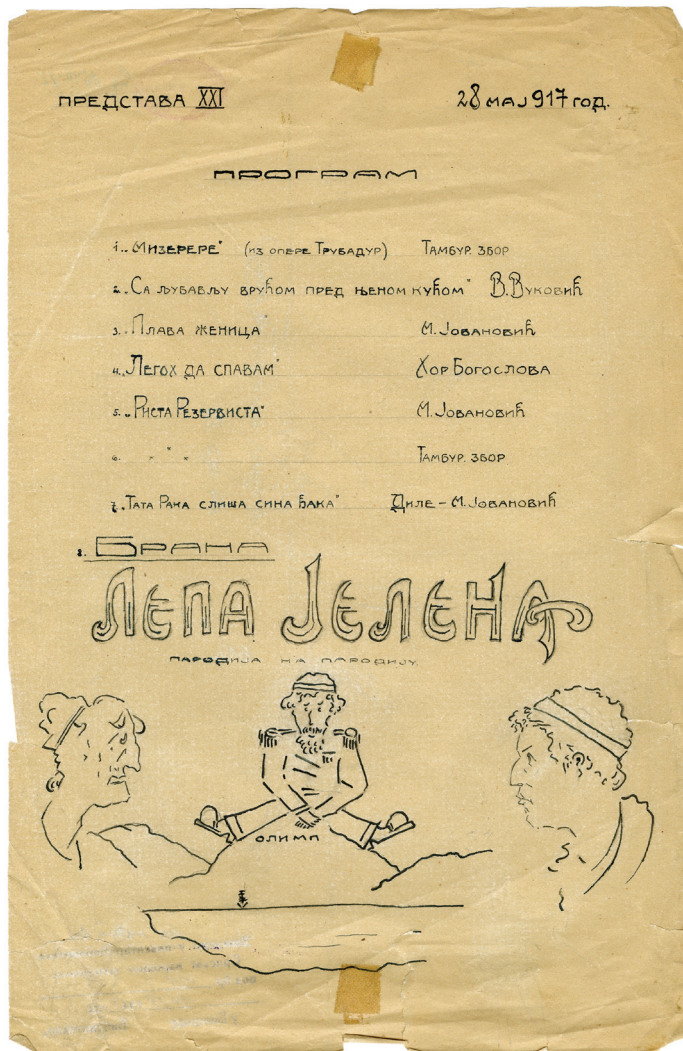
Артиљерија рустикана Б. Цветковића, ансамбл (реконвалесценти, ђаци и богослови), 1917.

Artilleria rusticana de B. Cvetković, ensemble (convalescents, étudiants et théologiens), 1917.

Позориште и публика после представе *Бидо* Ј. Веселиновића и Д. Брзака

Théâtre et spectateurs après la représentation de *Didò* de J. Veselinović et de D. Brzak

Плакат представе *Лепа Јелена* Б. Цветковића

Affiche du spectacle *Belle Hélène* de B. Cvetković

Риста резервиста Б. Цветковића, Милан Јовановић као Риста

Rista de réserve de B. Cvetković : Milan Jovanović comme Rista

ПЕВАЧКО ПОЗОРИШНО ДРУШТВО СРБА ЗАРОБЉЕНИКА У БОЛДОГАСОЊУ (МАЂАРСКА)

Заробљеничко позориште у Болдогасоњу је основано на иницијативу швајцарског изасланика који је и сам дао новчану помоћ за његову изградњу и гардеробу. Музеј позоришне уметности Србије чува записнике са седница управе овог позоришта, која је одмах изабрана (оригинални рукопис на 105 страница). Упркос честим изменама у саставу управе рад позоришта је неометано текао.

Управа је конституисана почетком новембра 1916. и одмах се обратила једној већој групи лекара за „савет и потпору“; они су прихватили идеју о оснивању позоришта и изразили жељу да учествују у његовом раду, сматрајући позоришне представе „делотворним на духовно расположење“. Прва представа је одржана у једној логорској бараци на Божић, 7. јануара 1917 – игран је *Бидо*, а у првом, концертном делу извођене су хорске и соло песме које је певао глумац Божидар Божа Николић. Представа је била оглашена на четири плаката, а приходи од добровољних прилога су уредно подељени на позоришне трошкове и за сиромашне чланове. У публици су били српски официри-заробљеници, лекари и аустроугарски официри који су на крају представе у одушевљењу поклонили ансамблу 50 литара вина! Већ 13. јануара, на „Српску Нову годину“, изведена је *Артиљерија рустикана* Бране Цветковића, а на крају представе је ансамбл „у општем одушевљењу“ одиграо српско коло. Идуће године позоришна трупа је за православни Божић приредила вечеру за Команду, а заузврат је позориште опет добило 50 литара вина, месо и купус.

Позориште је названо „Певачко позоришно друштво“, основан је Уметнички одбор са неколико секција (музичка, сценска, литерарна, редитељска), уведено је место архивара који ће водити рачуна о рукописима и њиховим преписивањима, као и о библиотеци. Правилник је између осталог прописивао да пробама могу присуствовати само управник и редитељ, као и да само једна проба може бити читаћа а све остале се морају одржавати на бини.

LA SOCIÉTÉ DE CHANT ET DE THÉÂTRE DE SERBES PRISONNIERS À BOLDOGASSZONY (HONGRIE)

Le théâtre de prisonniers à Boldogasszony a été fondé à l'initiative de l'émissaire suisse qui a lui-même offert de l'aide financier pour sa construction et pour les costumes. Le Musée de l'art théâtral de Serbie garde les procès-verbaux issus des réunions de la direction de ce théâtre, qui a été immédiatement nommée (le manuscrit original comporte 105 pages). En dépit de fréquents changements dans la composition de la direction, les activités du théâtre de sont déroulées sans interruptions.

La direction a été nommée au début de novembre 1916 et s'est immédiatement adressée à un large groupe de médecins pour « le conseil et le soutien » ; ils ont accepté l'idée de fonder le théâtre et ont manifesté leur volonté de participer dans ses activités, en considérant les spectacles théâtraux « effectifs pour l'humeur ». Le premier spectacle a été exécuté dans une baraque du camp à Noël, le 7 janvier 1917 : ce fut la représentation de *Didon*, alors que dans la première partie – celle qui contient de la musique – on a interprété des chants de chœur et des chants solo, joués par l'acteur Božidar Boža Nikolić. La représentation a été publiée par quatre affiches, et les revenus provenant de la charité ont été équitablement distribués pour les dépenses du théâtre et pour aider les membres les plus démunis. Les spectateurs étaient les officiers-prisonniers serbes, les médecins et les officiers austro-hongrois, qui, dans un élan d'enthousiasme, ont fini par offrir 50 litres de vin à l'ensemble ! Le 13 janvier déjà, à la fête du « Nouvel An serbe » on a joué *l'Artilleria rusticana* de Brana Cvetković ; le spectacle terminé, l'ensemble a, « dans un transport général », joué le kolo serbe. L'année suivante, la troupe de théâtre a offert un dîner au Commandement à l'occasion du Noël orthodoxe ; en revanche, le théâtre a obtenu 50 litres de vin, de la viande et du chou.

Le théâtre a été nommé « Société de chant et de théâtre ». Une direction artistique a été fondée avec plusieurs sections (musicale, scénique, littéraires, celle de la mise en scène), on a introduit le poste de l'archiviste qui devait gérer les manuscrits et de les faire recopier, ainsi qu'organiser la bibliothèque. Le règlement prescrivait, entre autre, qu'uniquement le directeur et le metteur en scène soient autorisés à assister aux répétitions et qu'une seule répétition puisse être fondée sur la lecture (tandis que les autres doivent être jouées sur le plateau).

Финансије су вођене веома уредно: од прихода су покривани позоришни трошкови, а остатак је рационално дељен за помоћ сиротињи у логору и у Београду, затим за болницу, за куповину кинина и аспирина, за плате извођачима која је свима у пару била иста, те за банкете и даће (укупни расходи за позориште и позоришно особље су износили 5.082, а за остале ставке 6.512 круна). Међу најпопуларнијим представама је био и комад с певањем *Сеоска лоло* мађарског писца Е. Тота, у познатој преради глумца Стевана Дескашева. Аустроугарски официри су били нарочито одушевљени због убачених мађарских песама и одиграних чардаша.

Неочекивано велика заинтересованост становника села изазвала је проблеме, па је командантура прво издала наредбу о забрани оглашавања представа ван оgrade логора, али публика је и даље продрала у позориште. Одлучено је да први и други редови столова буду за аустроугарске официре и њихове породице; трећи и четврти за лекаре и српске, француске, италијанске и руске официре, а остали столови за аустроугарске подофицире, њихове породице и остале гледаоце.

Током рада овог театра кроз ансамбл су прошла 63 члана, а задржало се око 40. Поред поменутог Николића, у трупи је делао и професионални глумац Милорад Тоскић, као и потоњи члан Опере Народног позоришта Милорад Милутиновић. Захваљујући тада младом диригенту и композитору Љубомиру Бошњаковићу, музичка делатност у логору је такође била веома жива. Пре представа или као засебни програми приређивани су и концерти у извођењу солиста и хора, који је недељом и о празницима певао и у цркви; извођена су дела домаћих, словенских и немачких композитора.

Репертоар је био углавном национални, али је било и превода, а још више прерада. Разуме се, комади су обавезно давани логорској Команди на цензуру.

У мају 1918. је одржана централна прослава двогодишњег рада Певачког друштва (које је претходило Певачком позоришном друштву), а последња представа од укупно 69, изведена је на гостовању у логору Нежидер, 11. новембра 1918. Књижевник и редитељ Народног позоришта у Београду Велимир Живојиновић је својевремено објавио своја сећања на ово позориште у дневном листу „Политика“, чији део је пренео *Годишњак Народног позоришта у Београду 1918–1922*:

„Ја знам само по причању прве почетке организовања позоришних представа. (...) Неколико младих који су били у позориштима или код позоришта покушали су да по сећању рестаурирају извесне комаде (...). Извојевана је дозвола од команданта логора да се једна барака стави позоришту на располагање и у њој су, не знам из чијих средстава, али несумњиво снагом самих заробљеника, направљене клупе постепено уздигнуте према позадини, направљена позорница и потребне кулисе, уведена електрика за позорницу и салу. Кулисе су, наравно, малали наши људи. Гардероба је израђивана у сопственој заробљеничкој радионици, између осталог и женска одела. Власуље, креп и шминка набављени су, свакако по згодној прилици, из које оближње вароши, а доцније из Беча и Пеште. Једном речи имало се, кад сам ја дошао, све што је потребно за занат.

Les données sur les finances étaient notées de manière méticuleuse : les revenus couvraient les dépenses du théâtre, tandis que le restant était réparti pour aider les démunis au camp et à Belgrade, puis pour l'hôpital, pour l'acquisition du quinquina et de l'aspirine, pour les salaires des acteurs qui étaient toujours les mêmes pour tous, puis pour les banquets et les funérailles (les dépenses du théâtre et du personnel du théâtre s'élevaient à 5 082 dinars au total, et les autres dépenses à 6 512 couronnes). La pièce musicale au chant intitulée *Le Gaillard du village* de l'écrivain hongrois E. Toth, dans une adaptation connue de l'acteur Stevan Deskašev, comptait parmi les plus populaires. Les officiers austro-hongrois en étaient surtout enthousiasmés, vu les chants hongrois et les czardas intercalés.

L'intérêt énorme et surprenant des habitants du village a causé des problèmes, de sorte que le commandement a d'abord publié l'interdiction d'afficher les spectacles hors des enceintes du camp ; le public pénétrait le théâtre malgré tout. On a décidé que le premier et le deuxième rang des tables soient réservés aux officiers austro-hongrois et à leurs familles ; le troisième et le quatrième, aux médecins et aux officiers serbes, français, italiens et russes ; le restant des tables étaient réservés aux sous-officiers austro-hongrois, à leurs familles et aux autres spectateurs.

Durant la période active de ce théâtre, 63 membres ont participé à son travail, dont 40 y sont restés. Le susmentionné Nikolić mis à part, l'acteur professionnel Milorad Toskić était actif dans le théâtre, ainsi que Milorad Milutinović, qui devait devenir membre de l'Opéra du Théâtre national. Grâce à Ljubomir Bošnjaković, chef d'orchestre et compositeur jeune à l'époque, l'activité musicale du camp était très vivante. Avant les spectacles, ou comme des programmes à part, étaient organisés des concerts des solistes et du chœur qui chantait à l'église le dimanche et à l'occasion des fêtes ; on interprétait des ouvrages des compositeurs serbes/yougoslaves, slaves et allemands.

Le répertoire était surtout national, mais il y avait aussi des traductions, et encore plus d'adaptations. Bien entendu, il était obligatoire de le présenter au commandement du camp pour le faire censurer.

Au mois de mai 1918 était organisée la célébration centrale des activités biennales de la Société de chant (qui avait précédé la Société de chant et de théâtre), tandis que le dernier de 69 spectacles au total était représenté en visite au camp de Nezsider le 11 novembre 1918. Velimir Živojinović, littéraire et metteur en scène du Théâtre national de Belgrade, a publié ses souvenirs de ce théâtre dans le journal de « Politika », dont les *Annales du Théâtre national de Belgrade 1918–1922* transfère les parties :

« J'ai seulement entendu parler des premiers débuts de l'organisation des représentations théâtrales. [...] Quelques jeunes hommes qui avaient participé aux activités des théâtres ou près des théâtres ont essayé de restaurer certaines pièces, par mémoire [...]. On a obtenu la permission auprès du commandant du camp de mettre une baraque du camp à la disposition du théâtre ; là-dedans, je ne sais pas de quel fonds, mais sans aucun doute par la force des prisonniers eux-même, on a fabriqué des bancs en mode d'amphithéâtre, on a fait le plateau et des coulisses nécessaires, on a introduit l'électricité pour le théâtre et la salle. Les coulisses étaient, bien sûr, peintes par nos hommes. Les costumes étaient fabriqués dans notre propre atelier de prisonniers, les vêtements de femmes entre autres. Les perruques, le papier crépon et le maquillage ont été acquis bien sûr selon les occasions, de quelque bourg proche, et plus tard de Vienne et de Pest. En un mot, quand je m'y suis présenté, il y avait tous ce qu'il fallait pour ce métier.

У прво време представе су биле ретке. Прво о Ускрсу и Божићу, доцније још о којим празницима. Потом су бивале чешће, нарочито кад је дозвољено добављање потребних текстова. Да није било малих трвења око подела улога, ситних несугласица и каприса, вероватно да би биле и чешће.

Најзад је и то уклоњено. Завршна етапа, која је трајала скоро годину дана, представљала је сталан организован рад, прилично сложен, прилично уређен и лепо плодан. Трупа је имала управу која је давала план рада, која је распоређивала приходе и расходе, која је одређивала репертоар и делила улоге; имала је благајника и архивара, капелника и хоровођу, свакодневно су држане оркестарске, хорске и глумачке пробе, а сваке недеље давана је представа која је увек била пуна публике. (...)

Начин распореда представа и проба могу послужити као пример. Одређивао се, наиме, програм рада за цео месец и то тако да се за нов велики комад има на располагању месец дана рада. То се постизало на тај начин што би, рецимо, прве недеље била стављена два мала већ играна комада са неколико музичких нумера (виолина, соло певање, дуети); друге недеље би дошао какав већ раније игран, велики комад који испуњава представу; треће недеље два мала нова комада са соло нумерама или са трећим познатим комадом и четврте недеље – нов велики комад. Тако се сваког месеца имала по једна велика премијера, по два нова мала комада и уз то по неколико малих нових нумера, не рачунајући ту оркестар који је свирао пре комада и између чинова, а који је скоро сваке недеље спремао по коју нову музичку нумеру. Како су, међутим, пробе држане сваког дана, то је за велике комаде било у току од месеца осигурано дванаест до петнаест проба.

Тако је било омогућено да се у току једне године прикаже сразмерно велики број комада наших и страних, који су често, у недостатку текстова, били превођени у логору. (...) Сем тога било је и оригиналних логорских творевина. Тако логорске ревије (Бошковић) и опера *Смрт* (виолиниста Ловчевић); а дваред су приређена и литерарна матинеа на којима су између осталог читани стихови С. Пандуровића и Т. Ђукића, који су се у то доба налазили у логору.

Не треба помињати, јер то је јасно, да су женске улоге играли мушкарци, али треба рећи да је, сем тројице четворице који су познавали позорницу, остали глумачки материјал био састављен из самих аматера, често и таквих који раније нису ни видели позорницу. Па ипак су представе ишле махом врло складно и носиле карактер озбиљности, која је за прилике у којима се радило била завидна. Кад кажем да се смео учинити експеримент чак и са Хауптмановом *Елгом*, и да је тај експеримент успео (...), мислим да сам тиме довољно дао потврду.

Напоредо са глумачким радом морала се развијати и опрема, тако да се на крају, кад је дошао слом Аустрије, налазило читаво једно складиште кулиса, гардеробе, дела, улога, нота и инструмената. Штета је што се то није могло сачувати и пренети, као што се желело, јер би за једно мало путујуће позориште могло имати драгоцену вредност. На жалост, позориште је баш пред полазак, у доба пљачке логора, разбијено и разнесено из њега све што је било вредније, пре но што се стигло спаковати и понети..."

Au début, les spectacles étaient rares. D'abord, pour les Pâques et Noël, et plus tard à l'occasion des autres fêtes. Plus tard, ils sont devenus de plus en plus fréquents, surtout quand on avait autorisé l'acquisition des textes nécessaires. S'il n'y avait pas de petits désaccords au sujet de la distribution des rôles, de moindres oppositions et de caprices, ils seraient probablement encore plus fréquents.

Finalement, ceci fut écarté. L'étape finale, qui durait un an environ, représentait le résultat des activités constantes et organisées, assez complexes et réglées et bien fructueuses. La troupe avait la direction qui formait le projet du travail, distribuait les revenus et les dépenses, établissait le répertoire et distribuait les rôles ; elle avait un trésorier et un archiviste, un chapelain et un chef de chœur ; on avait quotidiennement des répétitions de l'orchestre, du chœur et des acteurs, tandis que chaque dimanche on représentait un spectacle, bien visité. [...]

La disposition des spectacles et des répétitions peuvent servir d'exemple. On dressait le programme du travail notamment pour le mois entier, de sorte qu'une grande pièce nouvelle puisse disposer d'un mois de préparation. Ceci était accompli de la manière suivante : par exemple, durant la première semaine, on représentait deux petites pièces déjà jouées, avec quelques pièces musicales (violon, chant solo, duets) ; la deuxième semaine, on jouait une pièce déjà jouée, que devait être grande et occuper le spectacle entier ; la troisième semaine, deux brèves pièces nouvelles, aux pièces de chant solo ou avec une troisième pièce connue, et durant la quatrième semaine, c'était la nouvelle grande pièce. De cette manière, chaque mois on offrait une grande première, deux brèves pièces et, en plus, quelques brèves pièces nouvelles, sans compter l'orchestre qui jouait avant la pièce et entre les actes, et qui devait, presque chaque semaine, préparer une nouvelle pièce musicale. Toutefois, comme les répétitions étaient organisées chaque jour, les grandes pièces nouvelles avaient de douze à quinze répétitions chaque mois.

C'est exactement ce qui a permis la mise en œuvre d'un nombre proportionnellement grand de pièces serbes et étrangères, qui, faute de textes, étaient traduites dans le camp même. [...] Outre cela, il y avait de créations originales faites dans le camp. Par exemple, les revues du camp (Bošković) et l'opéra *Mort* (le violoniste Lovčević) ; à deux reprises, on a organisé les matinées littéraires, où étaient lus, entre autres, les ouvrages de S. Pandurović et T. Đukić, qui étaient internés au camp à l'époque.

Cela va sans dire, puisque c'est évident, que les rôles féminins étaient distribués aux hommes, mais il faut dire que, hormis trois ou quatre hommes qui connaissaient du théâtre, le reste des acteurs n'étaient que des amateurs, même ceux qui n'avaient jamais vu de scène. Les spectacles allaient de manière très cohérente et étaient dotés du sérieux, qui était à envier vu les circonstances. Quand je dis qu'on a osé entreprendre une véritable expérience avec *Elga* de Hauptmann, et que cette expérience a réussi [...], je pense que je donne une confirmation suffisante.

Parallèlement avec l'activité des acteurs, l'équipement devait être développé, de sorte qu'à la fin, quand l'échec de l'Autriche est survenu, il s'y trouvait tout un abri de coulisses, costumes, pièces, rôles, notes et instruments. Dommage qu'on ne pût pas sauvegarder ni transporter tout cela, comme on le souhaitait, puisque ceci pouvait représenter une véritable richesse pour un petit théâtre ambulancier. Malheureusement, avant le départ même, au moment du pillage du camp, le théâtre a été cassé et tout ce qui était le plus précieux était dispersé, avant qu'on ne pût faire les paquets et emporter... »

Ђидо Ј. Веселиновића и Д. Брзак, ансамбл представе, 1916.

Dido de J. Veselinović et de D. Brzak, l'ensemble, 1916.

*Чланови Певачког позоришног друштва
у Болдогасоњу, 1918.*

*Les membres du La société de chant et de théâtre
à Boldogasszony, 1918.*

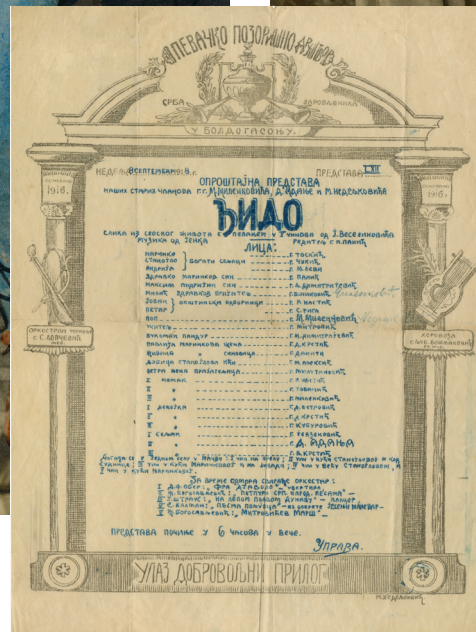
Димитрије Митровић, студент права,
у непознатој улози

Dimitrije Mitrović, étudiant en droit,
dans un rôle inconnu

Кнез Иво од Семберије Б. Нушића, Павле Панић
и Милорад Тоскић, 1918.

Prince Ivo de Semberija de B. Nušić, Pavle Panić
et Milorad Toskić, 1918.

Плакат представе Ђидо Ј. Веселиновића и Д. Брзак

Affiche du spectacle *Didjo* de J. Veselinović et de D. Brzak

ПОЗОРИШТА У АШАХУ (АУСТРОУГАРСКА)

У заробљеничком логору у Ашаху деловала су чак три позоришта од којих је најбоље и најозбиљније било Кадетско позориште.

У овом логору је боравио глумац Милорад Тоскић (касније премештен у Болдогасоњ) и уз помоћ других заробљеника, који нису имали везе са уметношћу, успео да у јуну 1916. добије дозволу команданта логора Цимермана за покретање Позоришта, под условом „да пазе шта ће играти“ и да то буду углавном шале и лакрдије. Позориште је зависило од добровољних прилога сакупљених међу члановима, док је Команда дала простор за извођење представа (бараку 33), старе сламарице за кулисе, даске за бину и клупе за публику. Ентузијазам за оснивање позоришта био је међу свим заробљеницима велики, а томе је допринела и Тоскићева приступна беседа, коју је одржао на једној од оснивачких седница 5. јуна 1916: „Ми смо још увек војници и силом прилика постали ратни заробљеници. Па како се налазимо овде и преко наше воље, и да би нам дани што лакши били, и да би што пре дочекали свршетак рата, са мање мука и патњи. Ми их не можемо одстранити, али их можемо ублажити... бар за тренутак... стога ћемо основати позориште заробљеника“ (МПУС).

Прва представа је одиграна 15. августа 1916, на Велику Госпојину. Наступила је пауза до почетка децембра, током које су припремани нови комади како би репертоар могао да тече без застоја. Ипак, због опасности од пожара представе су средином фебруара забрањене, али су великим заузимањем Тоскића добијена бурад за воду, па је позориште поново прорадило почетком априла. Занимљива је анегдота из овог позоришта: супруга једног аустроугарског пуковника је стигла тек пред крај представе; он је замолио ансамбл да ради његове госпође одигра представу поново од почетка, што је и учињено! И још једна: 21. маја 1916. ухваћени су бегунци који су покрали позоришну гардеробу и прерушени побегли.

LES THÉÂTRES À ASCHACH (AUTRICHE-HONGRIE)

Parmi les trois théâtres actifs dans le camp de prisonniers à Aschach, le Théâtre des cadets était le meilleur et le plus sérieux.

L'acteur Milorad Toskić, interné dans ce camp (transféré plus tard à Boldogasszony), a réussi, avec l'aide des autres prisonniers qui n'avaient rien à voir avec l'art, à obtenir la permission du commandant du camp Zimmermann, en 1916, de fonder le Théâtre, pourvu qu'« ils fassent très attention à ce qu'ils vont jouer », et que ce ne soient que, pour la plupart, des plaisanteries et des sotties. Le théâtre dépendait de la charité de ses membres ; c'était le commandement qui a procuré des locaux pour les spectacles (barraque 33), de vieux matelas en paille pour les coulisses, des planches pour le plateau et des bancs pour les spectateurs. Parmi tous les prisonniers, l'enthousiasme pour fonder le théâtre était très grand ; le discours de Toskić y a largement contribué, prononcé durant la réunion de la fondation tenue le 5 juin 1916 : « Nous sommes encore soldats et nous sommes devenus prisonniers de guerre par force majeure. Et, comme nous sommes ici contre notre volonté, et pour que nos journées ici soient plus faciles, et que nous puissions attendre la fin de la guerre avec le moins de tourments et souffrances. Nous ne pouvons pas les faire disparaître, mais nous pouvons les atténuer... au moins pour un moment... et c'est pourquoi nous allons fonder un théâtre des prisonniers » (MATS).

Le premier spectacle a été joué le 15 août 1916, à l'Assomption. Il a été suivi par un repos jusqu'au début de décembre, durant lequel on préparait de nouvelles pièces, pour que le répertoire soit toujours dynamique. Toutefois, vu le danger des incendies, les spectacles étaient interdits vers la moitié du février, mais, grâce à la grande initiative de Toskić, on a obtenu des tonneaux d'eau, de sorte que le théâtre a repris ses activités vers le début d'avril. Une anecdote peut nous représenter l'ambiance de ce théâtre : l'épouse d'un colonel austro-hongrois n'est arrivée que vers la fin du spectacle ; il a demandé l'ensemble de rejouer toute la pièce, depuis

Отело В. Шекспира, сцена из представе, 1918.

Othello de W. Shakespeare, scène du spectacle, 1918.

Такође у Ашаху, у заробљеничком логору где су боравили студенти подофицири, деловало је Кадетско позориште. Радивоје Караџић који у овом логору борави 1916–17, у својим записима даје нешто података о овом позоришту које је, судећи по броју представа (130), било веома запослено. Играли су углавном студенти, а на репертоару су осим Нушића, Стерије, Трифковића, Нушића, Сремца... били и Молијер, Иго, Гогољ. Позориште је имало исликану завесу, „Гуслар“. Сам Караџић је држао веома стручна предавања – о комедији и њеном настанку, о комичном, о вицу, пародији и цинизму. У логору је основана и читаоница (америчка), а излазио је и заробљенички лист.

le début, pour sa femme, ce qui fut fait ! En voilà encore une : le 21 mai 1916, les fugitifs ont été arrêtés : ils avaient volé des costumes de théâtre et se sont enfuis du camp, déguisés.

C'était également à Aschach, dans le camp de prisonniers où étaient stationnés les étudiants sous-officiers, qu'opérait le « Théâtre des cadets ». Radivoje Karadžić, qui était interné dans ce camp de 1916 à 1917, laisse dans ses notes quelques données sur ce théâtre qui, en jugeant selon le nombre de spectacles donnés (130), était très actif. Les rôles étaient joués surtout par les étudiants, et le répertoire contenait, hormis les pièces de Nušić, Sterija, Trifković, Sremac... celles de Molière, Hugo, Gogol. Le théâtre possédait un rideau peint, « Le Guzlar ». Karadžić donnait des conférences professionnelles, portant sur la comédie et sa naissance, sur le comique, sur la plaisanterie, la parodie et le cynisme. Une bibliothèque même était fondée dans le camp (américaine), et une revue de prison sortait aussi.

СРПСКО ЗАРОБЉЕНИЧКО ПОЗОРИШТЕ „РУЦОВИЋ“ У ПАНИЧАРЕВУ (БУГАРСКА)

Званична документа и бројна лична сећања сведоче о томе да је стање наших заробљеника и интернираних грађана у Бугарској било најтеже, практично несносно. То важи и за стање у логору у Паничареву, у околини Старе Загоре; свака дистракција, па, разуме се, и стварање позоришта наилазили су на непремостиве препреке.

Притисак и гоњење од стране бугарских власти према нашим грађанима мало су попустили од септембра 1917, када је Швајцарско друштво хришћанске младежи упутило у лагер Паничарево свог делегата Конрада Милера. Интернирци су ову ситуацију искористили и одмах образовали позориште, које је у почетку било врло примитивно: на подијуму од неколико дасака извођене су обичне, просте шале и рецитације.

Касније је сазван збор заробљеника на којем је формирано и именовано Српско заробљеничко позориште „Руцовић“, за управника је изабран капетан I класе Милутин Војиновић, а за редитеље – техничар и резервни потпоручник Мија Јовановић, и техничар, наредник-авијатичар Мил. Јевремовић. Трупу су чинили млади официри и чиновници, љубитељи позоришне уметности који су и у најтежим приликама показали воље и снаге да се посвете позиву чији је утицај био цењен и користан у круговима интернираних грађана Србије.

Првобитна сврха позоришта била је да се, поред неопходно потребног скретања пажње заробљеницима, укаже и стварна, материјална помоћ војницима-реконвалесцентима. Стога је у прво време улаз био бесплатан за војнике, а за све остале је утврђена минимална цена улазнице, која се испоставила недовољном. Убрзо је старање о реконвалесцентним војницима преузео нарочити одбор са Конрадом Милером на челу, па су цене улазница повећане и позориште је почело да напредује. За кратко време је имало на располагању око тридесет кулиса захваљујући којима је могло приказати три салона, четири обичне собе, по један дућан са рафовима и робом, улицу, терасу, башту са киповима и др.

На репертоару су била популарна дела домаћих аутора (*Коштана* Борисава Станковића, *Подвала*

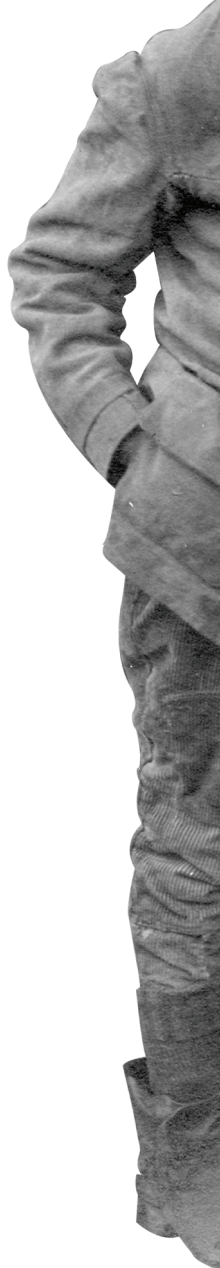
LE THÉÂTRE PRISONNIER SERBE « RUCOVIĆ » À PANITCHAROVO (BULGARIE)

Les documents officiels, ainsi que de nombreux témoignages personnels, nous apprennent que l'état de prisonniers et des citoyens serbes internés en Bulgarie était le plus difficile, pour ainsi dire insupportable. Ceci était le cas aussi dans le camp de Panitcharevo, aux environs de Stara Zagora : chaque idée de distraction, y inclus la mise en œuvre du théâtre, ont dû affronter des obstacles presque insurmontables.

La pression et la persécution de la part des autorités bulgares envers nos citoyens ont été allégés depuis le septembre 1917, quand la Société suisse de la jeunesse chrétienne a envoyé son délégué Konrad Müller au camp de Panitcharevo. Les internés ont utilisés cette situation pour fonder immédiatement un théâtre, qui, au début, était très primitif : notamment, sur le plateau composée de quelques planches, on ne jouait d'abord que les plaisanteries simples et vulgaires et des récitations.

Un ensemble de prisonniers a été convoqué plus tard ; à cette réunion a été fondé le théâtre, appelé le Théâtre serbe prisonnier « Rucović ». Milutin Vojinović, capitaine de 1ère classe, a été nommé directeur, alors que Mija Jovanović, technicien et sous-lieutenant de réserve, et Mil. Jevremović, technicien et sergent-aviateur, ont été proclamés metteurs en scène. La troupe a été composée de jeunes officier et employés, amateurs de l'art théâtrale, qui ont, même dans les moments les plus difficiles, fait montre de la volonté et du courage pour de consacrer à la vocation dont l'influence était appréciée et utile dans les cercles des citoyens serbes internés.

Le premier objectif du théâtre était de procurer, ensemble avec la distraction nécessaire aux soldats, également du véritable aide matériel aux soldats-convalescents. C'est pourquoi, dans un premier temps, l'accès était gratuit aux soldats, tandis que tous les autres achetaient des billets à prix minime, ce qui s'est avéré être insuffisant. Le soin des convalescents a été repris, très vite, par un comité particulier, dirigé par

Милована Глишића, *У харему* Св. Николића), док су међу страним ауторима највише били заступљени Молијер (*На силу лекара*, *Жорж Данден* и *Женидба на силу*), Брак, Шилер, Гогољ, Лесинг... а игран је и комад бугарског писца Т. К. Станчева *Неверна жена*. Изведено је око 120 представа. Позориште је имало великог значаја за одржавање морала заробљеника и представља светлу тачку у њиховим суморним сећањима на ратне године.

Поред наведених, као најзначајнија се издвајају:

Позориште на Корзици – на овом француском острву је било око хиљаду српских избеглица, међу којима и неколико глумаца и тумач енглеске мисије, глумац Народног позоришта у Београду Владета Драгутиновић. Финансирани од енглеске мисије, они 1916. оснивају позоришну дружину. Под патронатом префекта Корзике и угледних енглеских и француских дама, 7. и 8. марта 1916. изведене су две представе једног од најпопуларнијих комада – *Ђидо* Јанка Веселиновића и Драгомира Брзак – у корист француских ратника и рањеника. Представе су игране у Позоришту „Светог Габријела“ на Наполеоновом булевару у Ајачију.

Војничко позориште IX пешадијског пука – смештено је у месту Црвена Земља, код села Будимирци, деловало је од 20. X 1917. до 29. VIII 1918. и дало 192 представе. Трупа је била сачињена од аматера и само једног професионалног глумца, а све до краја ју је предводио способни новинар Радивоје Караџић. Репертоар је био претежно национални, допуњен неколицином популарних дела иностраних аутора попут Лабиша и Коцебуа. Гледалиште је примало 400 посетилаца, а зграда се налазила близу непријатељског логора, на око 1.500 метара од ровова српске војске. У овом позоришту су свирала два војна оркестра – најпре оркестар Дунавске, а потом Моравске дивизије.

Позориште студената заробљеника у Нађмеђеру, у Мађарској, основао је и у њему играо знаменити српски глумац Добрица Милутиновић.

У свим овим позориштима и њиховим програмима необично важну улогу су одиграли војни оркестри, цивилни музичари и цигански оркестри. Најзначајнији међу музичарима свакако су били диригент Драгутин Покорни и композитор и диригент Станислав Сташа Бинички, који је заједно с војском и Оркестром Краљеве гарде прешао Албанију, где су пропали сви музички инструменти и музичка архива, али је он, захваљујући својој неизмерној енергији и способности, обновно оркестар и по доласку на Крф свакодневно давао концерте за рањене и болесне, наше и савезничке војнике; концерте у корист породица погинулих, избеглица, Црвеног крста... Потом је као мисионар наше музичке културе, заједно

Konrad Müller, de sorte que les prix de billets ont augmenté et le théâtre a commencé à prospérer. Sous peu, il avait à sa disposition une trentaine de coulisses pouvant représenter trois salons, quatre chambres ordinaires, un magasin aux étalages à marchandise, la rue, la terrasse, le jardin décoré de sculptures etc.

Le répertoire était composé des ouvrages populaires des auteurs serbes (*Koštana* de Borisav Stanković, *La Fourberie* de Milovan Glišić, *Dans le sérail* de Sv. Nikolić), tandis que, parmi les écrivains étrangers, les pièces les plus représentées étaient celles de Molière (*Médecin malgré lui*, *Georges Dandin* et *Le Mariage forcé*), Bracco, Schiller, Gogol, Lessing. On a représenté aussi la pièce *La femme infidèle* de l'auteur bulgare T. K. Stantchev. On a joué environ 120 spectacles. Ce théâtre a exercé une influence considérable sur le maintien du moral des prisonniers et représente un détail lumineux dans leurs souvenirs morne des années de guerre.

Ensemble avec les théâtres susmentionnés se distinguent, comme les plus importants :

Le théâtre en Corse – Cette île française abritait un millier de réfugiés serbes, parmi lesquels figuraient quelques acteurs, ainsi que Vladeta Dragutinović, acteur du Théâtre national de Belgrade et interprète de la mission anglaise. Financés par la mission anglaise, ils ont fini par fonder une compagnie de théâtre en 1916. Sous le patronat du préfet de la Corse et des dames anglaises et françaises bien réputées, deux représentations du spectacle le plus populaire ont été jouées les 7 et 8 mars 1916 – *Dido* de Janko Veselinović et de Dragomir Brzak – au profit des guerriers et des blessés français. Les spectacles étaient joués au Théâtre de Saint Gabriel, au boulevard de Napoléon à Ajaccio.

Le théâtre militaire du 9e régiment d'infanterie – Le théâtre militaire situé à Crvena zemlja, près du village de Budimirovci, actif du 20 octobre 1917 au 29 août 1918, a monté 192 spectacles. La troupe, composé des amateurs et d'un seul acteur professionnel, était dirigée, jusqu'à la fin, par Radivoje Karadžić, journaliste astucieux. Le répertoire était composé surtout des pièces nationales, enrichi de quelques ouvrages populaires des écrivains étrangers tel que Labiche et Kotzebue. Le gradin pouvait accueillir 400 visiteurs ; le bâtiment se trouvait à proximité du camp ennemi, à quelques 1500 mètres des tranchées de l'armée serbe. Deux orchestres militaires jouaient dans ce théâtre : les orchestres des Divisions du Danube et de la Morava.

Le théâtre des étudiants prisonniers à Nagy Megyer, en Hongrie, a été fondé par Dobrica Milutinović, acteur serbe réputé qui y jouait aussi.

Dans tous les théâtres susmentionnés et dans leurs programmes, un rôle d'une importance primordiale y a été joué par des orchestres militaires, des musiciens civiles et des orchestres de Tsiganes. Parmi les musiciens, les plus importants étaient Dragutin Pokorni, chef d'orchestre, et Stanislav Staša Binički, compositeur et chef d'orchestre, qui a, ensemble avec l'armée et l'Orchestre de la Garde du Roi, traversé l'Albanie, où tous les instruments, ainsi que l'archive musicale, ont été détruits. Nonobstant, grâce à son énergie sans pareille et ses capacités, il a rétabli l'orchestre et, dès l'arrivée à Corfou, il a donné les concerts quotidiennement pour

с нашим избеглицама послат у Француску да тамо настави своју дужност. Диригент Љубомир Бошњак-ковић је лично искуство на ово тешко време преточио у „Спомен-кантату за солисте, мешовити хор и симфонијски оркестар *Албанска голгота*“.

Поред организованих позоришних трупа, на ратишту и у избеглиштву, српски глумци су и појединачно приређивали програме.

Поменимо најзначајнијег међу њима, Перу Добриновића. Сачувана је грађа која сведочи да је он 12. јануара 1916. године у позоришту „Димотикон“ у Атини приредио уметничко вече на којем је приказао делове из комада *Дон Пиетро Карузо* Роберта Брака и *Кир Јања* Јована Стерије Поповића. Исти програм је за српске студенте и ђаке извео 1917. у Ници, а учествовао је и на прослави Светог Саве коју су приредили српски ђаци у Сен Жану. У Риму је с успехом тумачио, на српском језику, главне улоге у италијанским представама *Дон Пиетро Карузо*, *Алилуја* Марка Праге и *Грађанска смрт* Паола Ђакотија.

Позориште се јавило из човековог исконског порива и током векова траје као његова насушна потреба. Један од доказа за ову тврдњу је свакако и прича о српским војничким, заробљеничким и реконвалесцентним позориштима која су настајала и деловала у немогућим условима током Првог светског рата – ван родне земље, на фронтovima, у логорима и другим лагерима, у немаштини, глади, болести... Колики су значај и улогу ова позоришта имала за ратнике, заробљенике и болесне, у часовима неспокојства, депресије и носталгије – можемо само да наслутимо.

Приредила Јелица Стевановић

Према:

Архивска грађа МПУС (мемоари, дневници, записници, позоришни плакати, фотографије)
Годишњак Народног позоришта у Београду 1918–1922, Народно позориште у Београду, 1922.

Анте Ковач, *Загребачка сећања на афричке вечери*, „Време“, Београд, 7. новембар 1929.

Верослава Петровић, *Српска војничка позоришта 1916–1918*, МПУС, Београд, 1992.

Олга Марковић, *Српска војничка позоришта и заробљеничка позоришта у Првом светском рату*, МПУС, Београд, 2014.

des malades et des blessés, pour les soldats serbes et alliés, ainsi les concerts de charité pour les familles des décédés, des réfugiés, pour la Croix-Rouge... Puis, comme missionnaire de notre culture musicale, il fut envoyé, ensemble avec nos réfugiés, en France pour y continuer ses devoirs. Ljubomir Bošnjaković, chef d'orchestre, a composé « La cantate mémorielle pour les solistes, le chœur mixte et l'orchestre symphonique : *Le Calvaire de l'Albanie* » pour y transposer son expérience personnelle.

Les troupes de théâtre organisées mises à part, les acteurs serbes montaient des programmes de manière individuelle, sur le front et dans l'exil.

Mentionnons Pera Dobrinović, le plus important parmi eux. Le matériel conservé témoigne que le 12 janvier 1916 il a monté une soirée artistique au théâtre de « Dimotikon » à Athènes, où il a représenté les parties des pièces *Don Pietro Caruso* de Roberto Bracco et *Kir Janja* de Jovan Sterija Popović. Il a joué le même programme pour les élèves et étudiants serbes à Nice en 1917 et a également participé à la célébration de la Saint-Sava, organisées par les élèves serbes à Saint-Jean. À Rome, il a interprété en serbe, avec succès, les rôles principaux dans les spectacles italiens *Don Pietro Caruso*, *Halleluyah* de Marco Praga et *La Mort civile* de Paolo Giacometti.

C'est grâce à l'impulsion primordiale de l'homme que le théâtre est né et qu'il dure depuis des siècles, comme son besoin quotidien. L'une des preuves de cette affirmation est sans aucun doute l'histoire des théâtres militaires serbes, ainsi que des théâtres de prisonniers et de convalescents serbes, qui étaient créés et qui fonctionnaient dans les conditions dures de la Première Guerre mondiale. Le rôle et l'importance que ces théâtres avaient pour les soldats, les prisonniers et les malades, dans des périodes d'angoisse, de dépression et de nostalgie, restent encore à estimer.

Édité par Jelica Stevanović

D'après :

Matériel conservé au MATS (mémoires, journaux personnels, procès-verbaux, affiches de théâtre, photographies)
Годишњак Народног позоришта у Београду 1918–1922 (*Les Annales du Théâtre national de Belgrade 1918–1922*), Théâtre national de Belgrade, 1922.

Ante Kovač, „Zagrebačka sećanja na afričke večeri“ (« Les souvenirs zagrébois des soirées africaines »), *Vreme*, Belgrade, le 7 novembre 1929

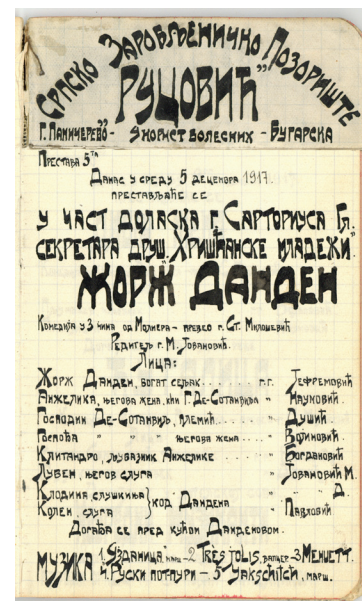
Veroslava Petrović, *Srpska vojnička pozorišta 1916–1918* (*Les théâtres militaires serbes de 1916 à 1918*), MATS, Belgrade, 1992.

Olga Marković, *Srpska vojnička pozorišta i zarobljenička pozorišta u Prvom svetском рату* (*Les théâtres militaires serbes et théâtres prisonniers dans la Grande Guerre*), MATS, Belgrade, 2014.

Глумци Српског заробљеничког позоришта „Руцовић“ у непознатом комаду

Les acteurs du Théâtre de prisonniers serbes « Rucović », dans une pièce inconnue

Плакат представе Жорж Данден Молијера, Српског заробљеничког позоришта „Руцовић“, Горње Паничарево, Бугарска, 1918.

Affiche du spectacle *Georges Dandin* de Molière du Théâtre de prisonniers serbes « Rucović », Gornje Panitcharevo, Bulgarie, 1918.

Плакат представа Црна рука Б. Цветковића и Госпођа капетаница у извођењу Српског народног позоришта из логора Нежидер, Мађарска

Affiche des spectacles *La main noire* de B. Cvetković et *Madame la Capitaine*, représentés par le Théâtre national serbe du camp de Nezsider, Hongrie

Добрица Милутиновић, велики српски глумац, као заробљеник у Нађмеђеру, Мађарска, 1917.

Dobrica Milutinović, grand acteur serbe, en tant que prisonnier à Nagy Megyer, Hongrie, 1917.

Ђидо Ј. Веселиновића и Д. Брзака, сцена из представе, Ајачио, Корзика, март 1916.

Dido de J. Veselinović et de D. Brzak, scène du spectacle, Ajaccio, Corse, mars 1916.

Плакат Велико уметничко вече у Хотелу „Гранд“ у Ајачију, 29. април 1917.

Affiche de la Grande soirée artistique à l'hôtel Grand à Ajaccio, le 29 avril 1917.

Ђидо Ј. Веселиновића и Д. Брзака, ансамбл после представе, Префектура у Ајачију на Корзици

Dido de J. Veselinović et de D. Brzak : l'ensemble après la représentation, la Préfecture à Ajaccio, en Corse

A LA DEMANDE GÉNÉRALE

L'Orchestre de la Division de Cavalerie Serbe

SOUS LA DIRECTION DE SON CHEF

M. le Capitaine POKORNY

DONNERA UN

DEUXIÈME CONCERT SYMPHONIQUE

AU

THÉÂTRE DE LA TOUR BLANCHE

LUNDI 2 DÉCEMBRE, A 5 H. 12

PROGRAMME

PREMIÈRE PARTIE

- 1.) Ouverture „MIGNON“ THOMAS
- 2.) Poème symphonique „LE ROUET D'OMPHALE“ SAINT-SAENS
- 3.) Selection „MEPHISTOFELE“ BOITO
- 4.) „BALLET EGYPTIEN“ LUIGINI
 - A) ALLEGRO NON TROPPO,
 - B) ALLEGRETTO,
 - C) ANDANTE SOSTENUTO,
 - D) ALLEGRO NON TROPPO,
 - E) FINAL.

DEUXIÈME PARTIE

- 5.) „RAPSDIE SLOVAQUE“ NEDBAL
- 6.) Fantaisie „MANON“ MASSENET
- 7.) A) Pas des fleurs „NAILA“ DELEBES
- B) „LES SONS DE LA SERBIE“ RENDLA
- 8.) Ouverture „CARNEVAL“ DVORJAK

LES BILLETS SONT EN VENTE AU GUICHET du THÉÂTRE DE LA TOUR BLANCHE.

Штампарија Топограф, Озса. В. К.

Програм Концерта за српске болеснике у болници у Вертекопу, Грчка, северна област Македонија, 1916.

Programme du Concert pour les malades serbes de l'hôpital à Vertekop, Grèce, territoire nord de Macédoine, 1916.

Плакат концерта Оркестра Српске коњичке дивизије под управом капетана Драгутина Покорног, у „Белој кули“ у Солуну

Станислав Бинички (1872–1942), српски композитор, диригент и педагог

Affiche du concert de l'Orchestre de la Division serbe de cavalerie, dirigé par le capitaine Dragutin Pokorni, à la Tour blanche à Thessalonique

Stanislav Binički (1872–1942), compositeur, chef d'orchestre et pédagogue serbe

Повратак у домовину; укрцавање
српских војника, Бизерта, 1919.

Retour à la patrie : embarquement
des soldats serbes, Bizerte, 1919.

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ
11000 Београд, Господар Јевремова 19
e-mail: office@mpus.org.rs / www.mpus.org.rs

Главни и одговорни уредник
ВЕСНА БУРОЈЕВИЋ

Аутори изложбе и каталога
МИРЈАНА ОДАВИЋ, ЈЕЛИЦА СТЕВАНОВИЋ
музејски саветници МПУС

Дизајн изложбе и каталога
ЈОВАН ТАРБУК
за Soft Graf

Видео презентација
ПРЕДРАГ ТОНЧИЋ

Лектор и коректор
АЛЕКСАНДРА ЈАКШИЋ

Превод на француски
МАРИЈА ПАНИЋ

Техничар
Гордана Степановић

Коришћен материјал
Музеја позоришне уметности Србије

Штампа каталога
ГИП Илијанум, Шид
Тираж 300 примерака

MUSÉE DE L'ART THÉÂTRAL DE SERBIE
19 rue Gospodar Jevremova, 11000 Belgrade
e-mail : office@mpus.org.rs / www.mpus.org.rs

Éditeur en chef et responsable
VESNA BUROJEVIĆ

Auteurs de l'exposition et du catalogue
MIRJANA ODAVIĆ, JELICA STEVANOVIĆ
Conseillers muséaux au MATS

Design de l'exposition et du catalogue
JOVAN TARBUK
pour Softgraf

Présentation vidéo
PREDRAG TONČIĆ

Lecteur-correcteur
ALEKSANDRA JAKŠIĆ

Traduction en français
MARIJA PANIĆ

Technicien
Gordana Stepanović

Matériel utilisé : matériel conservé au Musée
de l'art théâtral de Serbie

Impression du catalogue
GIP Ilijanum, Šid
Tirage : 300 exemplaires

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.123:792(=163.41)(4)"1914/1918"(083.824)
792(=163.41)"1914/1918"(083.824)

ОДАВИЋ, Мирјана, 1964-

Српско позориште у Великом рату : Културни центар Србије,
17–26. новембар 2022 = Le Théâtre serbe dans la Grande Guerre : Centre
culturel de Serbie, du 17 au 26 novembre 2022 / аутори Мирјана Одавић,
Јелица Стевановић = auteurs Mirjana Odavić, Jelica Stevanović ; [превод
на француски Марија Панић]. - Београд : Музеј позоришне уметности
Србије, 2022 (Шид : Илијанум). - 60 стр. : фотогр. ; 21 x 21 cm

Упоредо срп. текст и франц. превод. - Тираж 300.

ISBN 978-86-80954-12-7

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ